

Postupem času se také výzkumníci nezabývali pouze vnějšími charakteristikami rodiny, jakými je například její struktura (tj. především zájem o neúplné rodiny). Do středu pozornosti se dostávají spíše vztahy v rodině a obecně styl rodičovské výchovy (Hoeve et al., 2009; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986).

Významné postavení rodinného prostředí jako možného protektivního, ale i potenciálně kriminogenního faktoru dokládá i fakt, že převážná část kriminologických teorií delikvence mládeže je v nějaké formě akcentuje. Ambicí tohoto úvodu není podat vyčerpávající přehled všech teoretických směrů, zmiňme však alespoň některé. Důležitou roli zaujímá rodinné prostředí v teoriích sociální kontroly, kdy je zdůrazňována jak schopnost rodičů nad děti dohlížet, tak i pozitivní vazba dítěte na rodiče, která ho efektivně odrázuje od aktivit, s nimiž by rodiče nesouhlasili (např. Hirschi, 1969). Pozdější teorie Gottfredsona a Hirschiho (1990) pak vyzdvihuje význam rodičovské výchovy i v procesu formování vnitřní sebekontroly jedince, kterou správné rodičovství upevňuje a posiluje. Podstatné v tomto ohledu je, aby rodiče na dítě dohlíželi a v případě jeho antisociálního jednání na ně adekvátně reagovali.

Vedle pozitivní role rodiny v podpoře konformního jednání však někteří autoři reflektují spíše možné rizikové rodinné faktory směřující k delikvenci. Z perspektivy teorie sociálního učení nejsou v rodině přenášeny pouze prosociální vzorce chování. Děti si osvojují také hodnoty a způsoby chování podporující delikvenci, ať již přímo akceptací zločinu, nebo např. pozitivní postoj k násilí (Anderson, 1999; Sutherland & Cressey, 1978). Naproti tomu zastanci teorie napětí mohou spatřovat zdroj napětí nejen v pozici rodiny v sociální struktuře (Merton, 2007a), ale také v negativních událostech uvnitř rodiny, jakými mohou být např. rozvod rodičů, vážná nemoc či úmrtí rodiče nebo výskyt domácního násilí (Agnew, 1992).

Již výzkum ISRD-2 z roku 2007 některé z nastiněných teorií a jejich klíčových konceptů implementoval a tyto oblasti byly i zevrubně analyzovány (viz Podaná, 2011b). Nicméně některé faktory z oblasti rodiny se ukázaly být měřeny ne zcela ideálním způsobem, a proto bylo v ISRD-3 přikročeno k revizi těchto ukazatelů. Především došlo

Kapitola 5

Rodina a delikvence

Rodina je bezesporu jedním z nejvýznamnějších prostředí, v němž dochází k socializaci dítěte a přenosu základních hodnot a norem společnosti. Důležitou úlohou rodičů je také na své děti dohlížet a motivovat je k žádoucímu chování. Pokud rodiče svoji roli neplní očekávaným způsobem či se v rodině vyskytují nějaké problémy nebo nestandardní situace, je tendence případně antisociální chování dětí přičítat této skutečnosti. Při úvahách o možných příčinách delikvence mládeže proto rodina vždy zaujímá čelné místo a nejrůznější charakteristiky rodiny jsou běžnou součástí jak kriminologických teorií, tak i empirických výzkumů delikvence. Vliv rodiny na dítě se však s věkem postupně oslabuje a významnou úlohu začínají hrát především vrstevnické skupiny, s nimiž se jedinec v různé míře identifikuje.

V rané fázi výzkumu delikvence mládeže byl kladen velký důraz na socioekonomické postavení rodiny a kriminalita byla popisována zejména chlapcům z nižší vrstvy (např. teorie napětí, viz Merton, 2007a). Tento poznatek vyplýval z údajů oficiálních statistik a až jejich pozdější kritika – spojená mimo jiné se zavedením kriminologických výzkumů prováděných metodou self-reportu – vedla k jeho přehodnocení a zaměření pozornosti i na delikty příslušníků střední a vyšší vrstvy.

k rozšíření počtu položek ve škálách hodnotících vztah rodič-dítě a úroveň rodičovského dohledu, byly zařazeny nové otázky vztahující se k socioekonomickému statusu rodiny a znění některých dalších položek bylo upraveno.

V následujícím textu proto představíme hlavní výsledky analýzy vztahu rodinných faktorů a delikvence z výzkumu ISRD-3. Nejprve se zaměříme na indikátory popisující rodinné zázemí dítěte, konkrétně příjem rodiny, její strukturu a výskyt určitých negativních událostí v rodině. Tyto faktory můžeme označit za vnější, v nichž dítě prakticky nefiguruje a ani je nedokáže ovlivnit. V dalším oddílu budeme analyzovat ukazatele reflektující vztah dítěte a rodičů a přístup rodičů k výchově dítěte. Bude nás vždy zajímat i jejich vztah k delikvenci dítěte, konkrétně k její prevalenci za poslední rok u základního ukazatele delikvence (tj. alespoň 2 delikty) a u majetkové a násilné delikvence. V závěrečné části pak otestujeme model zahrnující všechny proměnné z oblasti rodiny a posoudíme jejich společný vliv na delikvenci dítěte.

Již v úvodu je však třeba upozornit, že výzkum ISRD-3 je klasickým průřezovým šetřením, které neumožňuje postihnout časovou následnost jednotlivých fenoménů. Ačkoli se o rodinném prostředí a jeho charakteristikách obvykle uvažuje jako o rizikových či protektivních faktorech delikvence dětí, je třeba brát v úvahu, že vztah může být v některých případech i opačný. Delikvence jedince nemusí vyvěrat z narušeného rodinného zázemí, ale může ho naopak sama negativně ovlivnit. Antisociální jednání dítěte může být pro rodiče zdrojem stresu, který následně narušuje vazby v rodině a dále oslabuje protektivní funkci rodiny coby instituce sociální kontroly.

Rodinné zázemí

V tomto oddílu se budeme zabývat rodinou zejména z perspektivy prostředí, v němž dítě vyrůstá a jehož charakter může ovlivňovat i jeho tendenci k delikvenci. Postupně se zaměříme na socioekonomický status rodiny, strukturu rodiny a negativní události v rodině. Jak již bylo zmíněno výše, v minulosti byla delikvence spojována ze-

jména s příslušností k nižší socioekonomické vrstvě. Robert K. Merton (2007a) ji například vysvětloval důrazem společnosti na dosažení ekonomického úspěchu a omezenými legitimními prostředky, kterými by jej mohli příslušníci nižší vrstvy dosáhnout. V návaznosti na něj pak například Cloward a Ohlin (1960) kritizují nedostatek legitimních příležitostí pro chlapce z nižší třídy, kteří jsou znevýhodněni v konkurenci se svými vrstevníky ze střední třídy a v důsledku frustrace se uchylují k delikvenci. Pozdější výzkumné studie však ukazují, že delikvence se zdaleka neomezuje pouze na jedinou sociální vrstvu.

V našem výzkumu bylo postavení rodiny zjišťováno ne přímo prostřednictvím dvou otázek na to, jaký je podle žáků příjem jejich rodiny a jejich vlastní příjem ve srovnání s ostatními. Jedná se tedy o subjektivní relativní umístění sebe a své rodiny v ekonomické dimenzi, což nemusí zcela odpovídat objektivním kritériím socioekonomického postavení (SES). Nicméně se domníváme, že z perspektivy daného jedince je právě toto subjektivní vnímání jeho pozice velmi důležité. Výsledná škála vznikla jako průměr obou položek a pro prezentaci v tomto oddílu jsme ji kategorizovali do pěti stupňů.²⁴ Z tabulky 1 je zřejmé, že žáci spíše hodnotí svoji pozici optimisticky, kdy necelá třetina (30 %) ji považuje jako zcela průměrnou, zatímco téměř polovina jako vyšší nežli ostatní (45 %) a pouze čtvrtina jako nižší (25 %).

Toto subjektivní hodnocení příjmu má vztah také k páchání delikventní činnosti, kdy se ukazuje, že čím více se žáci hodnotí jako odlišní od ostatních, tím vyšší je riziko delikvence. Tento vztah platí jak pro základní ukazatel delikvence, tak i pro násilné delikty. Pouze u majetkové delikvence je zřetelnější zapojení jedinců ze skupin s nižším příjmem.

Také struktura rodiny bývá často dávana do souvislosti s delikvencí dětí, jež v ní vyrůstají. V centru pozornosti byly vždy především neúplné rodiny jako potenciální zdroj rizika (např. Juby & Farrington, 2001). Na druhou stranu vztah mezi strukturou rodiny a delikvencí nemusí

24) Výsledná 7bodová škála (1-7) byla kategorizována následovně: do 2,5 - nižší příjem než ostatní; do 3,5 - o něco nižší; 4 - stejný; do 5 - o něco vyšší; od 5,5 - vyšší.

Tabulka 1. Relativní příjem a jeho vztah k delikvenci (prevalence za poslední rok)

Relativní příjem	N	%	Prevalence delikvence (%)		
			2+ delikventní činy	majetková delikvence násilná delikvence	
Nižší	111	5,3	37,3	27,3	18,5
O něco nižší	406	19,3	23,5	17,1	13,6
Stejný	632	30,1	13,1	10,5	10,4
O něco vyšší	586	27,9	21,8	10,7	15,0
Vyšší	365	17,4	26,1	13,9	17,9
Celkem	2099	100,0	21,0	13,3	13,9
Cramerovo V			0,15***	0,12***	0,08**

Pozn.: vážená data; platná procenta; ** p < 0,01, *** p < 0,001
Zdroj: ISRD-3

být nutně přímý – neúplná rodina může být pouze rizikovým faktorem ovlivňujícím kvalitu vztahů v rodině a rodičovskou výchovu, které se následně mohou odrazit v delikvenci (Hirschi, 1969). Rozpad rodiny nebo příchod nevlastního rodiče může například narušit pouto mezi rodiči a dítětem, stejně tak míra dohledu nad dítětem může být v neúplných rodinách slabší.

Tabulka 2. Struktura rodiny a její vztah k delikvenci (prevalence za poslední rok)

Struktura rodiny	N	%	Prevalence delikvence (%)		
			2+ delikventní činy	majetková delikvence násilná delikvence	
Úplná rodina	1369	65,0	18,2	11,3	11,4
Neúplná rodina	737	35,0	26,3	17,0	18,6
Celkem	2106	100,0	21,0	13,3	13,9
Cramerovo V			0,10***	0,08***	0,10***

Pozn.: vážená data; platná procenta; *** p < 0,001
Zdroj: ISRD-3

V současné době se tradiční manželská rodina s dětmi stává stále méně stabilní institucí a variabilita forem soužití rodičů (partnerů) s dětmi je značná. Z tohoto důvodu již nebyla ve výzkumu ISRD-3 zjišťována přímo struktura rodiny, nýbrž skutečnost, kdo dítě vychovává, zdali otec a matka (případně nevlastní otec/matka), pouze jeden rodič, anebo nastává nějaká jiná situace. Ve spojení s otázkami na rozvod/odloučení rodičů a úmrtí vlastního rodiče lze pak identifikovat děti žijící s oběma vlastními rodiči, kterých jsou v našem souboru dvě třetiny (tabulka 2).²⁵ Podle očekávání pak nalézáme souvislost tohoto ukazatele s delikvencí, kdy děti z neúplných rodin o něco častěji přiznávají delikventní chování v uplynulém roce, i když zejména v případě majetkové delikvence nejsou rozdíly mezi oběma skupinami ni jak dramatické.

Konečně rodinné prostředí může být zasazeno i řadou negativních fenoménů, které narušují psychickou pohodu dítěte, a reakcí na ně může být mimo jiné také delikventní chování. Tento proces akcentuje zejména Robert Agnew (1992) ve své obecné teorii napětí. Autor uvádí, že zdrojem napětí v rodině může být třeba ztráta blízké osoby, ale také antisociální chování rodičů, jako jsou například incidenty domácího násilí nebo zneužívání návykových látek. Poslední zmínované fenomény však nemusí riziko delikvence zvyšovat pouze jako možné zdroje napětí, nýbrž mohou být v procesu sociálního učení tyto vzorce chování od rodičů přejímány a odražet se následně ve vlastní násilné či drogové delikvenci.

Ve výzkumu jsme se zaměřili celkem na šest závažných negativních událostí, které mohly rodinu postihnout (viz tabulku 3). Téměř polovinou dětí (46 %) uvedla, že již zažila velmi závažné onemocnění někoho z blízkého a zhruba třetina z nich (31 %) se rodiče rozvedli či odloučili. Naopak úmrtí některého z rodičů zasáhlo pouze malou část dětí (4 %). Z problémového chování rodičů se nejčastěji vyskytovaly vážné hádky (26 %), 13 % dětí uvedlo i fyzické střety mezi rodiči a 8 % pak

25) Tento ukazatel je však nutno brát s určitou rezervou. Jednak v otázce „Kdo tě vychovává?“ mohly i děti z úplných rodin uvádět jen jednoho rodiče, pokud se ten druhý na výchově například podílí jen v minimální míře. Naopak skutečnost, že se v minulosti rodiče rozvedli či odloučili, nemusí nutně znamenat, že se k sobě později nevrátili a netvoří opět úplnou rodinu.

problémy rodiče s alkoholem nebo drogami. Podobně jako ve výzkumu ISRD-2 (Podaná, 2011b) se ukázalo, že u událostí, jejichž vymezení není zcela jednoznačné (tj. s výjimkou rozvodu a úmrtí), uvádějí dívky vyšší výskyt. Tento výsledek nejspíše značí, že dívky citlivěji reagují na dění v rodině a mají patrně i nižší toleranci k tomu, co lze ještě považovat za normální projev chování rodičů.

Tabulka 3. Závažné negativní události v rodině

	N	%	chlapci (%)	dívky (%)
Úmrtí některého z rodičů	77	3,7	3,6	3,8
Velmi závažná nemoc rodiče / blízké osoby	954	45,5	40,9	50,0
Problémy rodiče s alkoholem nebo drogami	165	7,8	6,3	9,3
Fyzické střety mezi rodiči	274	13,1	10,2	15,9
Opakující se vážné hádky mezi rodiči	540	25,8	20,7	31,0
Rodiče se rozvedli nebo odloučili	657	31,3	29,6	33,0

Pozn.: vážená data; platná procenta; signifikantní rozdíly mezi chlapci a dívkami vyznačeny tučně (chi-kvadrát test, $p < 0,05$)

Zdroj: ISRD-3

Tabulka 4. Závažné negativní události v rodině a souvislost s delikvencí (prevalence za poslední rok)

Počet událostí	N	%	Prevalence delikvence (%)	
			2+ delikventní činy	majetková delikvence násilná delikvence
0	658	31,3	14,8	7,9
1	732	34,8	19,4	12,5
2	376	17,9	27,9	17,6
3 a více	336	16,0	28,6	20,7
Celkem	2101	100,0	21,0	13,3
Cramerovo V			0,14***	0,14***
			0,11***	0,11***

Pozn.: vážená data; platná procenta; *** $p < 0,001$

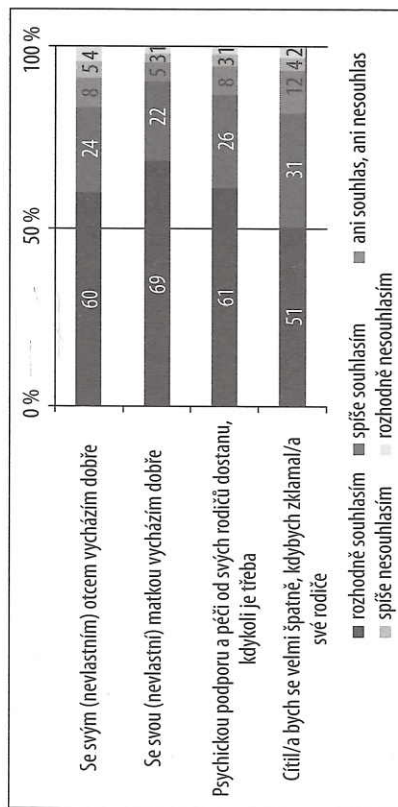
Zdroj: ISRD-3

Vztah výskytu negativních událostí v rodině a delikvence dítěte se v datech ISRD-3 potvrzuje, avšak není příliš silný (tabulka 4). Pokud analyzujeme jednotlivé položky samostatně, také nedokážeme identifikovat žádný výrazný prediktor delikvence, a proto se zdá, že má skutečně spíše smysl analyzovat míru zasažení rodinného prostředí negativními událostmi nežli jejich konkrétní formy.

Vztahy v rodině a charakter rodičovské výchovy

Nyní se již zaměříme na faktory týkající se přímo vztahu dítěte a rodičů a stylu výchovy, u nichž je obvykle nacházen silnější vztah k delikvenci (Hoeve et al., 2009; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986). Prvním z nich je vztah dítěte k rodičům či vazba na ně, která je akcentována zejména v teoriích sociální kontroly (Hirschi, 1969). Děti, které mají ke svým rodičům blízký vztah a záleží jim na tom, co si o nich rodiče myslí, se spíše vyvarují delikventního jednání, o němž vědí, že by s ním rodiče nesouhlasili. Tento mechanismus samozřejmě předpokládá, že rodiče nekonformní jednání dětí neschvalují; Hirschi nicméně deklaruje, že prakticky žádní rodiče nevedou své děti ke kriminálnímu chování (též Farrington & Welsch, 2007).

Graf 1. Vztah dítěte a rodičů

Pozn.: vážená data; platná procenta
Zdroj: ISRD-3

Kvalitu vztahu dítěte a rodičů jsme zjišťovali mírou souhlasu se čtyřmi výroky (graf 1). Z výsledků je zřejmé, že v naprosté většině případů hodnotí děti svůj vztah s rodiči pozitivně. Z těchto položek byla následně zkonstruována souhrnná škála jako jejich vážený průměr.²⁶ Z tabulky 5 je zřejmé, že negativní hodnocení zaujímá pouze 6 % dětí, zatímco většina tento vztah hodnotí velmi pozitivně – u 27 % jej lze označit za výborný a u 34 % za velmi dobrý. Toto hodnocení se neliší podle pohlaví, naproti tomu ale mírně klesá s věkem. Souvislost lze vysledovat i s výše využívanými ukazateli rodinného zázemí – o něco horší vztahy jsou skutečně v neúplných rodinách a narušované jsou i negativními životními událostmi. Rovněž děti, které se považují za chudší nežli ostatní, hodnotí kvalitu vztahů ve své rodině o něco negativněji. Souvislost mezi kvalitou vztahů s rodiči a delikventním chováním se podle předpokladu potvrdila, přičemž silnější vliv nacházíme na majetkovou delikvenci nežli na násilnou (tabulka 5).

Tabulka 5. Vztah dítěte a rodičů a souvislost s delikvencí (prevalence za poslední rok)

Vztah dítěte a rodič	N	%	Prevalence delikvence (%)		
			2+ delikventní činy	majetková delikvence	násilná delikvence
Výborný	563	27,0	14,3	7,9	10,6
Velmi dobrý	714	34,2	17,9	10,4	11,7
Dobrá	404	19,4	23,3	13,0	16,3
Spíše dobrý	281	13,4	30,1	24,7	18,2
(Spíše) špatný	125	6,0	40,8	29,8	24,4
Celkem	2087	100,0	21,0	13,3	13,9
Cramerovo V			0,18***	0,20***	0,11***

Pozn.: vážená data; platná procenta; *** p < 0,001
Zdroj: ISRD-3

26) Reliabilita škály měřena Cronbachovým alfa dosahuje pouze hodnoty 0,66, a tedy není zcela optimální. Pro prezentaci v tabulce 5 byla škála kategorizována do 5 stupňů.

Jako významný faktor ovlivňující delikvenci dětí se jak v kriminologické teorii, tak i empirických výzkumech objevuje rodičovský dohled nad dítětem zejména ve smyslu kontroly, co, kde a s kým dítě dělá ve svém volném čase (Krohn & Thornberry, 2003; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986). Ve výzkumu ISRD-3 bylo zahrnuto hned 12 položek zjišťujících nejen tyto základní skutečnosti, ale také například stanovují-li rodiče dítěti čas návratu domů či kontrolují-li, zdali vypracovalo domácí úkoly. Z těchto otázek byl následně sestrojen souhrnný průměrový index.²⁷

Tabulka 6. Rodičovský dohled a souvislost s delikvencí (prevalence za poslední rok)

Rodičovský dohled	N	%	Prevalence delikvence (%)		
			2+ delikventní činy	majetková delikvence	násilná delikvence
Vysoký	477	22,7	8,9	6,4	7,0
Zvýšený	937	44,7	19,0	12,0	11,6
Nižší	573	27,3	29,2	18,1	19,4
Nizký	110	5,2	48,1	30,5	36,3
Celkem	2096	100,0	21,0	13,3	13,9
Cramerovo V			0,23***	0,17***	0,20***

Pozn.: vážená data; platná procenta; *** p < 0,001
Zdroj: ISRD-3

Úroveň dohledu lze celkově hodnotit spíše jako vysokou, kdy dvě třetiny rodičů mají poměrně dobrý přehled o aktivitách svých dětí (tabulka 6). Naopak velmi nízká úroveň dohledu je prakticky vzácností (5 %). Obvykle se ukazuje, že rodiče mají tendenci dohlížet více na děti nežli na syny, čímž bývá částečně i vysvětlována nižší delikvence dětí (např. Hagan, Gillis & Simpson, 1985). Zatímco ve výzkumu ISRD-2 z roku 2007 byl tento genderový rozdíl jasně patrný (Podaná, 2011b),

27) Reliabilita škály je velmi dobrá (alfa = 0,86). Pro prezentaci v tabulce 6 byla škála kategorizována do 4 stupňů rodičovského dohledu.

v ISRD-3 již téměř mizí. I v tomto ohledu tedy lze pozorovat zmenšování rozdílů mezi chlapci a dívkami. Naproti tomu – podobně jako v případě kvality vztahu s rodiči – klesá míra dohledu s věkem dítěte a slabé vztahy v předpokládaném směru nalezneme i k úplnosti rodiny a negativním životním událostem. Naopak souvislost se subjektivním příjmem rodiny se neprokázala. Poměrně silný vztah existuje mezi rodičovským dohledem a kvalitou vztahů v rodině ($r = 0,40$). Souvislost úrovně dohledu s delikvencí je také zřejmá (tabulka 6). Ze zkoumaných rodinných faktorů patří tento vztah k nejsilnějším. Lze si také povšimnout, že v tomto případě je vztah podobně silný jak pro majetkové, tak i násilné delikty.

Některé výzkumy identifikují jako významný rizikový faktor delikvence z oblasti rodiny také styl rodičovské výchovy, případně některé jeho konkrétní aspekty. Vedle rodičovského dohledu se může jednat například o vyjadřování podpory a lásky nebo naopak odmítání, případně zanedbávání dítěte rodiči, fyzické trestání či nekonzistentní výchovné praktiky (viz např. Hoove et al., 2009). V našem výzkumu byly kromě rodičovského dohledu zahrnuty již jen dvě otázky zaměřené na zkušenost dětí s fyzickým násilím ze strany rodičů. Ačkoli je v českém prostředí užívání lehčích fyzických trestů dětí rodiči společensky

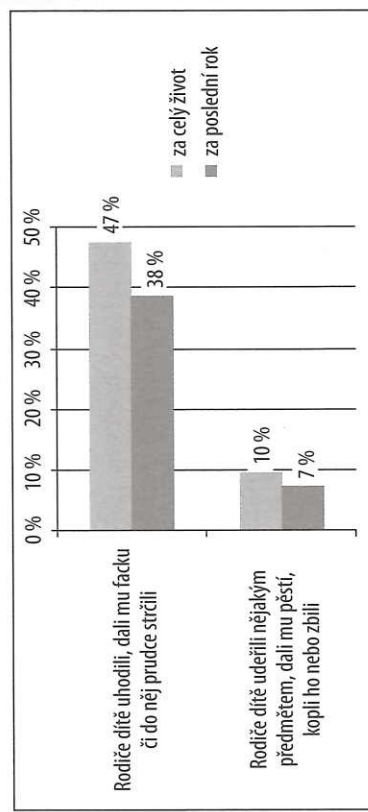
akceptovatelné, je otázka, souvisí-li skutečně tyto výchovné praktiky s delikvencí. Z teoretického hlediska lze tuto spojitost očekávat jak z perspektivy sociálního učení, tak i teorie napětí, nicméně můžeme též předpokládat zprostředkovaný vliv daný případným oslabením pozitivní vazby na rodiče. Na druhou stranu ale mohou být fyzické tresty až reakcí na antisociální chování jedince. Výsledky zahraničních studií, zkoumající dopad fyzických trestů na dítě, jsou nekonzistentní a budí vášnivě debaty. Zatím poslední významný pokus o shrnutí a zhodnocení jejich výsledků učinil Ferguson (2013), který ukázal, že fyzické tresty (nejsou-li extrémní) mají pouze minimální dopad na dítě; nicméně tento výsledek se zdá být platný pouze pro mladší děti, u kategorie 11 let a výše již byl negativní efekt patrný.

V ISRD-3 jsme rozlišovali dva typy fyzického násilí ze strany rodičů, a to jeho lehčí a těžší formy.²⁸ S lehčími formami, tj. například fackou, se během svého života setkala téměř polovina dětí (47 %), s těžšími formami pouze každý desátý (viz graf 2). Nicméně prevalence za poslední rok, kterými se budeme nadále zabývat, nejsou výrazně nižší a mnoho rodičů používá fyzické tresty ještě i u dětí ze 7. až 9. tříd – konkrétně 38 % zažilo lehčí formy násilí a 7 % těžší. Poměrně překvapivé se pak vyskyt fyzického násilí ze strany rodičů prakticky nelší podle pohlaví nebo v závislosti na věku dítěte. Statisticky významné rozdíly nenalezeme ani mezi studenty gymnázií a žáky základních škol. Taktéž struktura rodiny a ekonomický příjem hrají pouze minimální roli.

Z předchozích řádků by se mohlo zdát, že sledované formy fyzického násilí jsou v populaci rozloženy prakticky náhodně, což však již není pravda ve vztahu k procesům uvnitř rodiny. Signifikantní vztah nacházíme k negativním životním událostem v rodině, a to zejména k vážným konfliktům mezi rodiči ať již verbální, nebo násilné povahy.

28) Otázky byly formulovány následovně: „Zkus si vzpomenout: Staly se ti některé z následujících věcí? (...) f) Tvoje matka či otec (včetně nevlastních) tě někdy uhodili, dali ti facku či do tebe prudce strčili (započítej i případy, kdy tak učinili jako trest za něco, co jsi udělal/a). g) Tvoje matka či otec (včetně nevlastních) tě někdy uderili nějakým předmětem, dali ti pěstí, kopli tě nebo tě zbili (započítej i případy, kdy tak učinili jako trest za něco, co jsi udělal/a).“ Otázky tedy nezahrnují pouze násilí jako formu trestu, a proto v textu dále mluvíme obecně o fyzickém násilí ze strany rodičů, nikoli o fyzických trestech.

Graf 2. Užítí fyzického násilí rodiči vůči dítěti

Pozn.: vážená data; platná procenta
Zdroj: ISRD-3

Takové konflikty zvyšují šanci, že rodiče užijí násilí proti dítěti, oproti bezkonfliktním rodičům více nežli dvakrát v případě lehčích forem násilí a čtyřikrát v případě těžších forem násilí. Děti, které v minulém roce zažily nějaký projev fyzického násilí ze strany rodičů, mají také tendenci hodnotit svůj vztah k nim méně pozitivně nežli jejich vrstevníci; případ je obzvláště markantní v případě těžších forem násilí (Cohenovo $d = 0,80$; u lehčích forem 0,32). Tyto děti se liší i v průměrné míře rodičovského dohledu, která je však výrazněji nižší pouze v případě těžších forem násilí ($d = 0,61$; u lehčích forem 0,16).

Z výše naznačené souvislosti užívání fyzického násilí rodiči a vztahů v rodině lze předpokládat, že nalezneme rovněž souvislost s delikvencí dítěte. Toto očekávání se také skutečně naplňuje a statisticky významné vztahy nacházíme jak k celkovému ukazateli delikvence, tak i při rozlišení na majetkové a násilné delikty (tabulka 7). Jak jsme však již naznačili, fyzické násilí ze strany rodičů nemusí být pouze možnou příčinou delikvence dítěte, ale může být i jejím přímým důsledkem, tj. trestem za předchozí antisociální chování.

Tabulka 7. Fyzické násilí rodičů vůči dítěti a souvislost s delikvencí (prevalence za poslední rok)

Fyzické násilí	N	%	Prevalence delikvence (%)	
			2+ delikventní činy	majetková delikvence násilná delikvence
Lehčí formy				
ano	779	38,5	27,2	19,3
ne	1247	61,5	17,0	8,8
Cramerovo V			0,12**	0,15***
Těžší formy				
ano	151	7,3	44,0	28,7
ne	1923	92,7	19,3	12,0
Cramerovo V			0,16***	0,13***

Pozn.: vážená data; platná procenta; ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$
Zdroj: ISRD-3

Souhrnný model: rodinné faktory a delikvence

Na závěr jsme otestovali vztah všech sledovaných rodinných faktorů k delikvenci s využitím binární logistické regrese (tabulka 8). Zvolený hierarchický přístup, kdy do modelu postupně přidáváme bloky proměnných, nám umožňuje lépe zhodnotit vliv různých charakteristik rodinného prostředí. První model obsahuje obecné charakteristiky rodinného zázemí, tedy strukturu rodiny, její příjem a výskyt negativních životních událostí, a dvě kontrolní proměnné – pohlaví a ročník školy. Model je poměrně slabý (Nagelkerke $R^2 = 0,07$) a významný vliv z rodinných faktorů nacházíme pouze u negativních událostí a socioekonomického statusu, kde se obdobně jako v předešlé analýze prokazuje

Tabulka 8. Binární logistické modely (závislá proměnná: alespoň 2 delikty za poslední rok)

	Model 1		Model 2		Model 3	
	OR		OR		OR	
Pohlaví (muž)	1,70***		1,56***		1,59***	
Ročník (sedmý)	0,75**		0,82		0,78*	
(osmý)	0,89		0,90		0,87	
SES	0,39***		0,49**		0,52**	
SES-kvadratický člen	1,12***		1,09***		1,09***	
Struktura rodiny (úplná)	0,86		0,85		0,79*	
Negativní životní události	1,29***		1,19***		1,15**	
Vztah dítěte–rodiče			0,93**		0,94*	
Rodičovský dohled			0,77***		0,78***	
Fyzické násilí (ano)					1,72***	
Konstanta	1,08		5,99***		4,10*	
Nagelkerke R^2	0,065		0,131		0,147	
N	3461		3403		3378	

Pozn.: nevážená data; nominální proměnné mají v závorce uvedenou kategorii kódovanou "1", * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$
Zdroj: ISRD-3

kvadratický vztah. Model 2 vznikl přidáním ukazatelů kvality vztahu dítě–rodič a rodičovského dohledu, tedy klíčových protektivních faktorů delikvence z oblasti rodiny. Obě proměnné prokazují podle očekávání vztah k delikvenci, i když rodičovský dohled je podstatně silnější a výrazněji se zvýšila i síla modelu ($R^2 = 0,13$). Konečně třetí model obsahuje navíc ještě indikátor použití nějakého fyzického násilí rodiči vůči dítěti v uplynulém roce. I při kontrole ostatních charakteristik rodiny má tato proměnná vliv a šance delikvence je téměř dvakrát vyšší ($OR = 1,7$) u dětí, jež zažily násilí ze strany rodičů, nežli u těch bez podobné zkušenosti.

Závěry

V této kapitole jsme analyzovali celou řadu indikátorů z oblasti rodiny, které bývají obvykle považovány za možné protektivní či rizikové faktory delikvence mládeže. Naše výsledky dávají podporu předešlým teoriím sociální kontroly, neboť jedním z nejpodstatnějších prediktorů delikvence se ukázal být nízký dohled rodičů nad dítětem a vztah se prokázal i pro vazbu dítěte na rodiče, z níž vychází nepřímá sociální kontrola. Nicméně také zasažení rodinného prostředí negativními událostmi, jako je třeba rozpad rodiny nebo problémy ve vztahu rodičů, jdou ruku v ruce s vyšší mírou delikvence dětí. Tedy i obecná teorie napětí vykazuje určitý explanační potenciál.

Ačkoli se souvislost rodinných faktorů a delikvence v našem výzkumu jednoznačně prokázala, nelze na druhou stranu tvrdit, že by se jednalo o vztah příliš silný. Je zřejmé, že u žáků 7. až 9. ročníků, tj. dětí zhruba ve věku 12–16 let, již přímý vliv rodiny na jedince slabne a významné místo v jeho životě zaujímají přátelé z řad vrstevníků, jak se ostatně přesvědčíme v kapitole *Trávení volného času, delikventní kamarádi a delikvence*. I přes pozorovaný slabší vliv rodinných faktorů však nelze tvrdit, že by se význam rodiny vytratil. Pokud předchozí socializace v rodině vedla k úspěšné internalizaci prosociálních norem, mívá delikvence v době adolescence jen epizodický charakter a s postupujícím dospíváním se jedinec vrací zpět ke konformitě (viz Moffitt, 1993).

Kapitola 6

Vztah delikvence a školy

Škola je na jedné straně institucí, která by měla žáky vést ke konformitě a kromě vzdělávání se také podílet na jejich výchově.²⁹ Jako autorita reprezentovaná učiteli, vychovateli a dalšími zaměstnanci je tedy institucí, která nad žáky vykonává sociální kontrolu ve smyslu teorií kontroly (Hirschi, 1969). Na druhé straně je právě školní prostředím místem, kde se delikvence začasté realizuje. Není to dáno jen tím, že zde žáci tráví velké množství času. Škola může přímo vytvářet podmínky navodné k delikvenci. Skýtá např. příležitosti utvářet skupiny, jejichž členové se vzájemně k delikvenci vybízejí a motivují a pro které může být delikvence zábavou a vlastně i skupinovou normou, jak vysvětlují teorie kulturní deviance (např. Sutherland, Cressey & Luckenbill, 1992). S trochou nadsázky lze říct, že žáci se ve škole neučí jen školní látku a pravidla přijímaného společenského chování, ale potenciálně také páchání delikvence.

Je také důležité, že ve škole dochází k neustálému setkávání velkého množství žáků, kteří pro sebe představují nejen kamarády a spolužáky,

²⁹ Tato kapitola rozšiřuje konferenční příspěvek (Mazák, 2014) prezentovaný na konferenci II. kriminologické dny, která se konala v Českých Budějovicích ve dnech 27. a 28. ledna 2014.

ale rovněž nejpravděpodobnější terče delikvence. Tuto skutečnost vyzdvihuje v kriminologii teorie rutinních aktivit (Cohen & Felson, 1979), která klade důraz na tzv. situační faktory. Podle této teorie dochází k delikvenci ve chvíli, kdy se setká vhodná oběť a motivovaný pachatel za absence strážce. Lze si představit, že k takovým situacím ve škole dochází. Školou lze s delikvencí spojit také v perspektivě teorií napětí (např. Merton, 2007b; Agnew et al., 2002). Zastánci této kriminologické tradice hledají kořen delikvence ve frustraci či napětí. Ty se objevují, když jsou vysněné cíle nedosažitelné legitimními prostředky, případně v důsledku silného negativního zážitku, jako je diskriminace, viktimizace apod. Aplikací této teorie na školní prostředí lze dospět k tvrzení, že k delikvenci by měli mít sklon např. ti žáci, kterým se nedaří zvládat školní látku, a tak hledají alternativní způsoby seberealizace.

Ve světle těchto úvah je zřejmé, že v oblasti zkoumání delikvence mládeže hraje škola významnou roli. Otázky ve výzkumu ISRD-3 týkající se školy byly inspirovány především teoriemi kontroly, nicméně je možné se na jejich základě vyjádřit také k jiným z výše jmenovaných teorií. Ještě než se budeme věnovat vlastním výsledkům ISRD-3, shrneme hlavní poznatky týkající se školy ze studie ISRD-2, jejíž výsledky byly zveřejněny v publikaci Česká mládež v perspektivě delikvence (Podaná & Buriánek, 2007). Na mezinárodní úrovni analyzovali výsledky ISRD-2 např. Steketee, Moll a Kapardis (2008) nebo Junger-Tas et al. (2009).

Ze studie ISRD-2 za Českou republiku vyplynulo, že pozitivnější vztah ke škole mají dívky než chlapci, žáci víceletých gymnázií než žáci základních škol a mladší žáci ve srovnání se žáky staršími (zkoumání byli žáci 7. až 9. ročníků). Negativní vztah ke škole se přitom častěji objevoval u delikventních žáků a také u skupiny tzv. žáků s problémovým chováním (konzumace alkoholu a drog a chození za školu). Naopak se nepodařilo prokázat vztah mezi delikvencí a školními výsledky (zjišťovanými na základě sebehodnocení žáků) ani opakováním ročníku. Ukázalo se také, že zastoupení delikventních jedinců (tj. jedinců, kteří spáchali alespoň 2 delikty za poslední rok) ve školních třídách je značně nerovnoměrné. Některé třídy tedy představují podstatně více delikventní prostředí než jiné.

Vztah žáků ke škole

Vztah ke škole byl v rámci výzkumu měřen pomocí tří ukazatelů: *vazbou ke škole*, *vazbou k učiteli* a *ukazatelem dezorganizace školního prostředí*. Jednotlivé ukazatele přitom byly měřeny několika otázkami, z nichž byl konstruován součtový index. Prvním z nich je *index vazby ke škole* s hodnotami od 0 (minimální vazba ke škole) do 12 (nejvyšší vazba ke škole), který vychází z míry souhlasu s následujícími tvrzeními:

- Kdybych se musel/a přestěhovat, tak by se mi po této škole stýskalo.
- Většinou jdu ráno do školy rád/a.
- Mám rád/a svou školu.
- Máme ve škole zajímavé hodiny.

Rozložení odpovědí na tyto otázky zachycuje tabulka 1. V případech, kdy byla stejná otázka položena i v předchozí vlně v roce 2007 (ISRD-2), uvádíme také rozložení odpovědí pro tuto vlnu výzkumu (tabulka 2).

Z tabulky 1 je vidět, že dohromady více než čtyřem pětina žáků (82 %) by se po jejich škole alespoň trochu stýskalo, pokud by se měli přestěhovat. Zároveň ale většina žáků (57 %) spíše nebo rozhodně nesouhlasí s tvrzením, že by do školy ráno chodila ráda. S tvrzením,

Tabulka 1. Rozložení odpovědí na otázky pro konstrukci indexu vazby ke škole

ISRD-3	Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
Stýskalo by se mi v případě stěhování (N = 2108)	44	38	10	8
Většinou jdu ráno do školy rád/a (N = 2099)	7	36	34	23
Mám rád/a svou školu (N = 2080)	21	48	19	13
Máme ve škole zajímavé hodiny (N = 2092)	13	40	34	13

Pozn.: údaje v %, platná procenta, vážená data

Tabulka 2. Rozložení odpovědí na otázky pro konstrukci indexu vazby ke škole v ISRD-2

ISRD-2	Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
Stýskalo by se mi v případě stěhování (N = 2264)	54	28	10	9
Mám rád/a svou školu (N = 2248)	29	42	18	10

Pozn.: Údaje v %, platná procenta, vážená data. Jsou uvedeny jen ty otázky z ISRD-2, které umožňují srovnání s ISRD-3 (otázka i možné odpovědi byly formulovány v obou verzích stejně).

že mají svou školu rádi, spíše nebo rozhodně souhlasí 68 % dětí. Příbližně polovina také souhlasí s tvrzením, že mají ve škole zajímavé hodiny. Co tato čísla znamenají? Porovnáme-li je s odpověďmi žáků z předešlé vlny šetření (tabulka 2), je vidět, že došlo k mírné změně míry souhlasu s tím, nakolik by se žákům po škole stýskalo, pokud by se měli přestěhovat. Konkrétně sledujeme přesun deseti procentních bodů z kategorie rozhodného souhlasu do kategorie „spíše souhlasím“. Podobný přesun odpovědí sledujeme i u druhé srovnatelné položky, kterou je tvrzení „Mám rád/a svou školu“. I zde dochází k odlihu žáků z kategorie „rozhodně souhlasím“, a to částečně do kategorie „spíše souhlasím“ a částečně do kategorie nesouhlasu s daným tvrzením. Změny jsou celkově poměrně malé, ale naznačují, že vazba žáků ke škole neposiluje, ale naopak možná lehce oslabuje. I tak přibližně 70 % respondentů do nějaké míry souhlasí s tvrzením, že mají rádi svoji školu. Pro alespoň orientační srovnání s ostatními zeměmi je možné se uchýlit k výsledkům z výzkumu PISA z roku 2012 (2014) – výsledky z ISRD-3 pro ostatní země ještě bohužel nejsou k dispozici. V rámci tohoto velkého mezinárodního výzkumu žáků je pokládána otázka, zda jsou žáci ve škole šťastní. Srovnání takové otázky napříč účastnicemi se zeměmi je samozřejmě nepochopitelné z několika pozic: Znamená být šťastný ve všech zemích to samé? Nesrovnávají žáci v různých zemích školu s různou realitou mimo školu? Někteří

nabízí domov uspokojivější vyžití než jiným. Přesto by nemělo zcela uniknout pozornosti, že čeští žáci se mezi 65 sledovanými zeměmi umístili na druhém místě od konce. Méně šťastní byli ve škole už jen žáci v Jižní Koreji. V této studii zkoumáme vazbu ke škole primárně se zájmem o její vztah k delikvenci. Nicméně pozitivní vtaž ke škole může souviset nejen s nižší mírou delikvence, jak si ukážeme dále, ale je odůvodněné se domnívat, že má vztah také ke zvládnutí školní látky a celkové spokojenosti se životem.

Druhý index s hodnotami od 0 (minimální vazba) do 10 (nejvyšší vazba) je založen na dvou otázkách týkajících se tentokrát nikoliv obecné vazby ke škole, ale konkrétně vazby k učiteli:

- Kdyby ses musel/a přestěhovat do jiného města, jak moc by ti chyběl tvůj oblíbený učitel (či učitelka)?
- Jak je pro tebe důležité, co si o tobě myslí tvůj oblíbený učitel/ka? Odpovědi na tyto otázky ukazuje tabulka 3.

Tabulka 3. Rozložení odpovědí na otázky pro konstrukci indexu vazby k učiteli

	Vůbec ne	Ne příliš	Jen trochu	Trochu ano	Hodně	Velmi hodně
Po učiteli by se mi stýskalo (N = 2106)	12	11	16	29	19	12
Je důležité, co si o mně učitel myslí (N = 2107)	Zcela nedůležité	Docela nedůležité	Spíše nedůležité	Spíše důležité	Docela důležité	Velmi důležité
	10	8	15	26	25	16

Pozn.: Údaje v %, platná procenta, vážená data
Zdroj: ISRD-3

Rozložení odpovědí na tyto otázky je poměrně vyrovnané, nejvíce jsou zastoupeny čtvrtá a pátá kategorie zleva, což poukazuje na určitou převažující pozitivní vazbu k oblíbenému učiteli. Na druhou stranu

by neměla uniknout pozornosti skutečnost, že pro třetinu (33 %) žáků (součet prvních tří kategorií zleva) v podstatě není důležité, co si o nich myslí jejich oblíbený učitel či oblíbená učitelka.

Třetí a poslední index, který byl v souvislosti se školou konstruován, se týká vnímání školy jako prostředí, kde se děje hodně delikventního jednání. Tento index budeme s odkazem na teorii sociální dezorganizace nazývat *index dezorganizace školního prostředí*. Jde o teorii vyvinutou tzv. chicagskou školou. Její hlavní předpoklad spočívá v tvrzení, že člověk je v páchání deviantního chování ovlivněn nejen svými osobnostními vlastnostmi, ale především prostředím, ve kterém žije. Teorie sociální dezorganizace tedy akcentuje vliv kontextu.

Jedna její odnož, teorie rozbitých oken (*broken windows theory*, Wilson & Kelling, 1982), dokonce z významu kontextu odvozuje velmi konkrétní doporučení pro prevenci kriminality. Teorie vychází z toho, že drobná narušení pořádku, např. vandalismus, mohou být předstupněm závažnější kriminality, pokud se proti nim včas nezakročí. Pokud se tolerují drobná narušení pořádku, vysílá se tím podle autorů teorie signál, že se o dění ve veřejném prostoru nikdo nezajímá, a podněcují se tak závažnější formy kriminality. Z této teorie vyplývá, že pokud žáci vnímají prostředí své školy jako dezorganizované, spíše se sami nechají strhnout k delikvencím.

Zjišťovali jsme proto, jak žáci vnímají prostředí své školy. Index dezorganizace, který nabývá hodnot od 0 (žák školní prostředí vůbec nevnímá jako delikventní) do 12 (žák vnímá prostředí jako velmi delikventní a dezorganizované), je založen na míře souhlasu s následujícími tvrzeními:

- V naší škole se hodně krade.
- Dochází zde často k napadání a k bitkám.
- V naší škole dochází k poškozování a záměrnému ničení mnoha věcí.
- Hodně se zde užívají drogy.

Ke všem těmto tvrzením se žáci vyjadřovali také v předchozím šetření ISRD-2 (tabulka 5), takže je velmi dobře možné porovnat změny v rozložení jednotlivých položek.

Tabulka 4. Rozložení odpovědí na otázky pro konstrukci indexu dezorganizace školního prostředí

ISRD-3	Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
V naší škole se hodně krade (N = 2087)	8	15	43	34
Napadení a bitky (N = 2092)	7	16	42	36
Poškozování a ničení věcí (N = 2099)	11	28	38	23
Užívání drog (N = 2103)	3	8	24	65

Pozn.: údaje v %, platná procenta, vážená data

Tabulka 5. Otázky pro konstrukci indexu dezorganizace školního prostředí v předchozí vlně šetření

ISRD-2	Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
V naší škole se hodně krade (N = 2248)	9	23	46	22
Napadení a bitky (N = 2222)	10	25	41	23
Poškozování a ničení věcí (N = 2255)	14	32	36	19
Užívání drog (N = 2258)	5	12	29	54

Pozn.: údaje v %, platná procenta, vážená data

V tabulce 4 je vidět, že téměř čtvrtina žáků spíše nebo rozhodně souhlasí s tím, že v jejich škole dochází ve značné míře ke krádežím a bitkám. Ještě více žáků (39 %) rozhodně nebo spíše souhlasí s tím, že v jejich škole dochází k poškozování a ničení věcí. Méně časté je podle žáků užívání drog, kdy platí, že asi každý desátý žák (11 %) do určité míry souhlasí s tvrzením, že se v dané škole hodně užívají drogy. Na základě toho samozřejmě ještě nelze říct, že se na školách více krade,

než se užívají drogy, protože krádež se spíše stane veřejnou záležitostí a bude se o ní mluvit, zatímco užívání drog nemá obět (pokud za obět nepovažujeme samotného konzumenta), takže spíše zůstane utajeno. Při srovnání odpovědí mezi oběma vlnami šetření je patrná tendence k určitému zlepšení. Souhlas s tím, že je prostředí dezorganizované (odehrává se zde hodně delikvence), mezi žáky mírně poklesl, což je vidět u všech zkoumaných položek.

Vztah ke škole, k učiteli a vnímaná dezorganizace školního prostředí a jejich souvislost s delikvencí

Z výše popsaných otázek z ISRD-3 byly zkonstruovány tři indexy: *index vazby ke škole*, *index vazby k učiteli* a *index dezorganizace školního prostředí*³⁰. Jde o prosté součtové indexy, kdy každá otázka tvoří daný index měla stejnou váhu.

Pomocí tzv. dvouvýběrového t-testu můžeme zjistit, zda je u jednotlivých indexů statisticky prokazatelný rozdíl mezi dívkami a chlapci. Z tabulky 6 je vidět, že takový rozdíl existuje pro všechny sledované indexy. Chlapci mají slabší vazbu ke škole i ke svému oblíbenému učiteli. Rozdíl se objevuje také u indexu dezorganizace školního prostředí. Chlapci spíše označují prostředí školy jako delikventní.

A jaký je vztah mezi těmito indexy a delikvencí? Delikventní jedná ní bylo v dotazníku zkoumáno pomocí otázek na spáchání 14 různých a také různé závažných deliktů od vandalismu či graffiti přes krádež v obchodě, krádež něčí věci, či dokonce vloupání do budovy, loupež apod. Jako souhrnný ukazatel delikvence byl zkonstruován jednoduchý klasifikační index, který do jedné skupiny řadí žáky, kteří se přiznali, že se za posledních 12 měsíců dopustili alespoň dvou ze zkoumaných deliktů (počítá se i dvakrát téhož deliktu), do druhé skupiny všechny ostatní.

Podle výsledného ukazatele delikvence je mezi žáky jedna pětina (21 %) těch, kteří za poslední rok spáchali alespoň dva delikty – budeme o nich pro jednoduchost mluvit jako o delikventních. Mezi chlapci

30) Pro všechny zkonstruované indexy platí, že Cronbachovo alfa $\geq 0,7$.

Tabulka 6. T-test pro shodu průměrných hodnot sledovaných indexů mezi dívkami a chlapci

	Průměr chlapci	Průměr dívky	Rozdíl mezi průměry (směrodatná chyba)	Průměrná hodnota škály pro celý soubor (směrodatná odchylka)
Vazba ke škole	6,43	7,00	-0,58 (0,12)***	6,72 (2,80)
Vazba k učiteli	5,36	5,96	-0,60 (0,12)***	5,63 (2,68)
Dezorganizace školního prostředí	3,73	3,49	0,24 (0,11)*	3,54 (2,54)

Pozn.: vážená data, * $p < 0,05$, *** $p < 0,001$
Zdroj: ISRD-3

jich je čtvrtina (25 %), mezi dívkami asi šestina (17 %). Je zřejmé, že tato skupina delikventních je stále velmi heterogenní, protože obsahuje pachtatele činů s velmi odlišnou závažností. Pro prozkoumání vztahu mezi jednotlivými indexy a delikvencí ale poslouží dostačujícím způsobem. Pro analýzu síly vztahu mezi indexem delikvence a indexy vazby ke škole, vazby k učiteli a dezorganizace školního prostředí je možné použít korelační koeficient Kendallovo tau-c. Pro srovnání budeme pracovat také s obdobným korelačním koeficientem, kterým je Spearmanovo rho. Výsledné vztahy zachycuje tabulka 7:

Tabulka 7. Korelační koeficienty Kendallovo tau-c a Spearmanovo rho pro vztah mezi delikvencí a sledovanými indexy

Kendall/Spearman	Vazba na školu	Vazba na učitele	Dezorganizace
Delikvence	-0,15 / -0,15	-0,10 / -0,10	0,16 / 0,17

Pozn.: nevážená data
Zdroj: ISRD-3

Oba korelační koeficienty nabývají téměř stejných hodnot. Výsledné vztahy mají očekávaný směr. S rostoucí vazbou na školu i na učitele klesá delikvence (vztah s vazbou na školu je o něco silnější). Naopak s tím, jak žák vnímá školní prostředí jako delikventní

(dezorganizované), roste jeho vlastní přiznaná delikvence.³¹ Překvapivé je ale především to, že všechny vztahy jsou poměrně slabé.³² Ačkoli tedy existuje určitá korelace, sledované indexy vysvětlují jen velmi málo variability v delikvenci.

Vraťme se nyní ještě k ukazateli dezorganizace školního prostředí, který souvisí, jak jsme ukázali, s delikvencí. Žáci, kteří vnímají prostředí školy jako více dezorganizované, jsou s větší pravděpodobností sami delikventní. Tento vztah samozřejmě není překvapivý. Lze předpokládat, že žáci, kteří jsou delikventní, si jsou delikvence ve škole vědomi, neboť se jí pravděpodobně přímo účastní. Je ale vlastní zkušenost s delikvencí jediným zdrojem variability v dezorganizaci školního prostředí, nebo lze tuto variabilitu vysvětlit i pomocí objektivních rozdílů mezi jednotlivými školami? Tuto otázku pomůže zodpovědět víceúrovňový lineární model pro závislost dezorganizace školního prostředí na konkrétní škole, kterou žák navštěvuje, individuální delikvenci a průměrné úrovni delikvence na dané škole. Individuální delikvence představuje proměnnou na úrovni jedince, škola a průměrná úroveň delikvence potom proměnné na úrovni školy.³³

Dodejme, že žáci v souboru pocházejí ze 112 různých škol, což pro nevážený datový soubor znamená, že v průměru připadá na jednu školu 32 žáků. Z nulového modelu (zde neuvádíme) vyplývá, že 18 % variability v dezorganizaci školního prostředí lze vysvětlit pomocí toho, že žáci pocházejí z různých škol. Má tedy smysl použít ví-

31) Statistická analýza v tomto článku umožňuje hovořit pouze o vzájemném vztahu proměnných (korelaci), nikoliv o kauzalitě, tedy o tom, která proměnná je příčinou které. To je dáno povahou dat, která jsou průřezová, nikoliv longitudinální. Interpretace závislosti může brát v úvahu oba směry: žák svoji delikvenci promítá do hodnocení dezorganizace školního prostředí a zároveň dezorganizace prostředí může být návodná k delikvenci ve smyslu výše zmínované teorie rozbitých oken.

32) Síla vztahů může být lehce podhodnocena použitím dichotomické proměnné, která nahrazuje reálné kontinuum (Field, 2009/2011, s. 182–185).

33) Individuální delikvence se tedy vztahuje vždy ke konkrétnímu jedinci, zatímco škola je stejná pro všechny žáky a představuje kontext nebo prostředí, ze kterého žáci pocházejí. Průměrná úroveň delikvence je také stejná pro žáky jedné školy, protože je počítána jako průměr z individuální delikvence těchto žáků.

ceúrovňový lineární model, který tento vliv kontextu zohledňuje. Výsledky modelu s náhodnou konstantou i náhodnou směrnici ukazují tabulka 8.

Z modelu dezorganizace školního prostředí je patrné, že vlastní delikvence žáka zvyšuje jeho index dezorganizace školního prostředí o 0,92 bodu, a to i při kontrole průměrné míry delikvence v jeho škole. Pravděpodobně tedy skutečně platí, že žák do vnímání dezorganizace prostředí školy, kterou navštěvuje, promítá svou vlastní delikvenci. V tomto smyslu můžeme říct, že vnímaná dezorganizace školního prostředí má svoji subjektivní složku. Dále je ale vidět, že index dezorganizace školního prostředí roste i při nárůstu průměrné míry delikvence v dané škole při kontrole vlastní delikvence konkrétního žáka. V tomto smyslu můžeme říci, že vnímaná dezorganizace školního prostředí má i svoji objektivní složku.

Zajímavou informaci poskytuje také pohled na jednotlivé složky rozptylu (variability) v modelu. Statisticky významný reziduální rozptyl pouze říká, že modelem se nepodařilo vysvětlit veškerou variabilitu mezi

Tabulka 8. Model dezorganizace školního prostředí

Název parametru	Odhad parametru (směrodatná chyba)
Fixní parametry	
Konstanta	3,35 (0,11) ***
Individuální delikvence ¹	0,92 (0,11) ***
Průměrná delikvence ²	2,27 (0,98) *
Individuální * Průměrná delikvence	0,01 (1,06)
Složky rozptylu	
Reziduální rozptyl (rozptyl pro jednotlivce)	5,16 (0,13) ***
Rozptyl konstant	0,98 (0,16) ***
Kovariance mezi konstantami a směrnici	0,15 (0,11)
Rozptyl směrnici	0,04 (0,13)

Pozn.: nevážená data. ¹ Alespoň dva delikty za posledních dvanáct měsíců. ² Centrovaná (grand mean) průměrná míra proměnné individuální delikvence pro danou školu. * p < 0,05, *** p < 0,001

Zdroj: ISRD-3

žáky v tom, zda vnímají prostředí své školy jako dezorganizované. Statisticky významný je také rozptyl konstant, ale už nikoliv rozptyl směrnice nebo kovariance mezi konstantami a směrnici. To znamená, že jednotlivé školy se od sebe sice liší v míře dezorganizace, kterou v nich žáci spatřují, nicméně směr lineárního vztahu mezi delikvencí a indexem dezorganizace je napříč školami v podstatě stejný.

Kontext školních tříd

V této kapitole jsme se již věnovali otázce, jakou roli hraje z hlediska delikvence kontext, ve kterém se žáci pohybují. Pomocí víceúrovňového lineárního modelu jsme ukázali, že hodnocení školního prostředí jako dezorganizovaného má jak subjektivní, tak objektivní složku. V situaci, kterou zde připomínáme, jsme modelovali index dezorganizace školního prostředí. Mělo tedy smysl uvažovat průměrnou míru delikvence v dané škole. Podívejme se ale teď na užší prostředí, kterým je pro žáky jejich třída, a položme si otázku, jak různorodé jsou z hlediska delikvence třídy v českých školách.

Při pohledu do tabulky 9 se potvrzuje závěr z ISRD-2, že mezi třídami jakožto prostředím, ve kterém se žáci pohybují, existují v míře delikvence značné rozdíly. Připomeňme, že celkově je mezi žáky ve výběrovém souboru jedna pětina (21 %) těch, které jsme podle ukazate-

Tabulka 9. Školní třídy podle podílu delikventních žáků

	Počet tříd	%	kumul. %
Zcela nedelikventní třídy	7	4	4
< 10 % delikventních ve třídě	24	13	17
10 až < 20 % delikventních ve třídě	49	27	44
20 až < 30 % delikventních ve třídě	55	31	75
30 až < 40 % delikventních ve třídě	29	16	91
40 a více % delikventních ve třídě	16	9	100
	180	100	

Pozn.: nevázaná data. Z celkových 186 tříd bylo vyřazeno 6 tříd, ve kterých je k dispozici dotazník od méně než 10 žáků.

Zdroj: ISRD-3

le delikvence označili jako delikventní. Nicméně asi v každé šesté třídě (17 % tříd ve vzorku) je méně než 10 % delikventních žáků. Naopak asi v každé desáté třídě (9 % tříd ve vzorku) je více než 40 % delikventních žáků.

Chození za školu

Další proměnnou, kterou jsme v rámci ISRD-3 v souvislosti se školou sledovali a kterou se v tomto příspěvku budeme zabývat, je záškoláctví. Konkrétní znění otázky bylo následující:

- Vyhnul/a ses někdy během posledních 12 měsíců vyučování alespoň na jeden celý den, aniž bys k tomu měl/a vážný důvod, jako je třeba nemoc, úřední jednání, vážné rodinné důvody atd.? Pokud ano, jak často?

Tato otázka, na kterou odpověděla kladně více než jedna třetina žáků (35 %), byla oproti předchozí vlně výzkumu záměrně přeformulována. V ISRD-2 bylo záškoláctví měřeno jiným způsobem, a sice následovně:

- Byl/a jsi někdy během posledních 12 měsíců bez právoplatné omluvy „za školou“ minimálně jeden celý den?

Na takto položenou otázku odpovědělo kladně jen necelých 5 % žáků, což bylo nejméně ze všech zúčastněných zemí (průměr bez ČR dosahoval 29 %). Problém činila formulace „bez právoplatné omluvy“, kterou patrně čeští žáci interpretovali jako neomluvenou absenci ve škole. Na první pohled malý rozdíl ve formulaci se projevil výrazným rozdílem v četnosti kladných odpovědí. Existuje zřejmě velký rozdíl mezi vážným důvodem a právoplatnou omluvou. Právoplatnou omluvu žáci od rodičů občas dostanou, i když důvod jejich absence ve škole nepovažují sami žáci za vážný.

Na základě srovnání prevalence záškoláctví v datech ISRD-2 a ISRD-3 tedy můžeme konstatovat, že většina záškoláctví probíhá skrytě v tom smyslu, že je kryta právoplatnou omluvou rodičů nebo odpovědných osob. Z dat už nelze zjistit, do jaké míry rodiče záškoláctví přede- dem vědomě umožňují, do jaké míry ho jen zpětně legitimizují, aby

zabránil neomluveným hodinám, a do jaké míry jsou žáky při vypisování omluvenky přesvědčeni o potřebnosti zůstat doma (žák může např. předstírat nemoc).

Nepřekvapuje, že data z třetí vlny výzkumu (ISR-3) poukazuje na souvislost mezi chozením za školu a delikvencí. Prostý Pearsonův korelační koeficient vychází 0,21, takže mezi delikvencí a záškoláctvím existuje nepříliš silný pozitivní vztah.³⁴ Zajímavou skutečností může být, že v chození za školu není rozdíl mezi dívkami a chlapci. Tento závěr je v souladu s výsledky ISR-2 (Mazák, 2012). Platí tedy v obou vlnách navzdory použití odlišné formulace otázky na záškoláctví.

Základní školy vs. gymnázia

Žáci 7. až 9. tříd, kteří jsou předmětem tohoto výzkumu, mohou v České republice navštěvovat buď základní školy, nebo víceletá gymnázia.³⁵ Víceletá gymnázia jsou školy výběrové a koncentrují se na nich studijně nadaní žáci a žáky. Podle teorie sociálních vazeb (Hirschi, 1969) je studijní kariéra formou sociální vazby. To znamená, že studijní kariéra snižuje delikvenci, protože je spojena s určitými investicemi, které by žák mohl delikvencí ohrožit. Také podle obecné teorie kriminality (Gottfredson & Hirschi, 1990) lze studijní orientaci spojovat s nižší mírou delikvence, tentokrát ovšem z jiných důvodů. Obecná teorie kriminality předpokládá, že páchaní a nepáchání zločinu je projevem osobnostního rysu, který je v teorii označován jako sebekontrola. Vysoká sebekontrola přitom nejenom zabraňuje, aby jedinec páchal delikvenci, ale je také předpokladem k dobrým studijním výsledkům. Na základě teorie tedy můžeme předpokládat, že míra delikvence bude na gymnáziích nižší.

34) Hodnota 0,21 je výsledkem korelační analýzy na dichotomizovaných proměnných delikvence a záškoláctví. Při korekci umělé dichotomizace (výpočet viz Field, 2009/2011, s. 184) vzroste hodnota korelačního koeficientu na 0,30, tedy již středně silný vztah.

35) Mohou navštěvovat ještě speciální školy, ty ale nebyly do výzkumu ISR-3 zahrzeny.

V datovém souboru převažují žáci základních škol (N = 1787, tj. 84,5 %) nad žáky víceletých gymnázií (N = 329, tj. 15,5 %),³⁶ což se příliš neodlišuje od reálného rozložení v populaci (87,6 % žáků ZŠ). Podívejme se, jak se od sebe žáci základních škol a gymnázií liší nejen v páchané delikvenci, ale také ve sledovaných indexech vazby na školu, na učitele a dezorganizace školního prostředí.

Tabulka 10. Rozdíly mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií

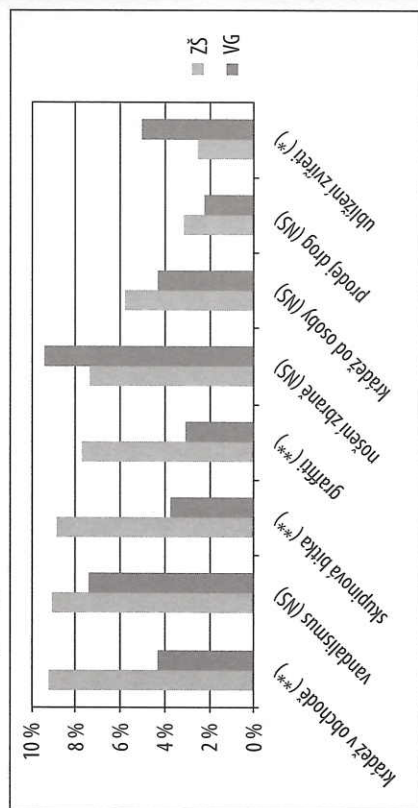
	Základní škola	Gymnázium
Index vazby ke škole (průměr)	6,6***	7,2***
Index dezorganizace školního prostředí (průměr)	3,9***	2,2***
Index vazby k učiteli (průměr)	5,7	5,6
Procento žáků, kteří byli za školou alespoň jednou za poslední rok	36 %*	31 %*
Procento delikventních – alespoň dva delikty za poslední rok	22 %	17 %

Pozn.: vážená data; rozdíl pro jednotlivé indexy testován t-testem, rozdíl v podílu záškoláctví a delikventních žáků Pearsonovým chí-kvadrát testem; * p < 0,05; *** p < 0,001
Zdroj: ISR-3

Výsledky v tabulce 10 mohou být poměrně překvapivé. Mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií sice existují určité rozdíly, netýkají se ovšem všech sledovaných proměnných. Žáci gymnázií mají silnější vztah ke škole a platí pro ně, že prostředí své školy vnímají jako podstatně méně dezorganizované, tj. nepozorují ve své škole tak často krádeže, bitky, vandalismus a užívání drog. Už ale neplatí, že by měli ke svému oblíbenému učitelu silnější vazbu než žáci základních škol. Žáci základních škol mají o něco častější zkušenost se záškoláctvím, rozdíl však není nijak dramatický. Ani rozdíl v delikvenci není příliš velký: mezi

36) Vážená data.

Graf 1. Míra delikvence pro vybrané delikty pro žáky základních škol a víceletých gymnázií

Pozn.: vážená data. Delikvence je vyjádřena jako procento těch, kdo delikt spáchali alespoň jednou za poslední rok. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; NS – rozdíl není statisticky významný na $p < 0,05$.

Zdroj: ISRD-3

žáky základních škol je ve vzorku 22 % delikventních a mezi gymnazisty 17 %³⁷. Na obou typech škol je přitom přibližně 50 % chlapců a 50 % dívek, takže naměřený rozdíl není způsoben tím, že by na gymnáziích studovalo větší množství dívek, které jsou obecně méně delikventní.

Poměrně malé rozdíly mezi základními školami a víceletými gymnázii podle souhrnného ukazatele delikvence lze doplnit ještě o detailnější pohled na rozdíly v páchaní jednotlivých deliktů. Do grafu 1 byly zahrnuty nejčastěji páchané delikty mezi českou mládeží. Z grafu je vidět, že rozdíly v páchaní delikvence mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií jsou při analýze jednotlivých deliktů přece jen poměrně patrné. Žáci ZŠ se častěji dopouštějí krádeže v obchodě (9 % oproti 4 %) a častěji se také zapojují do skupinové bitky (9 % oproti 4 %) nebo vytvářejí graffiti (8 % oproti 3 %). Naopak žáci víceletých gymnázií se častěji přiznali k úmyslnému ublížení zvířeti (5 % oproti 2 %). U ostatních de-

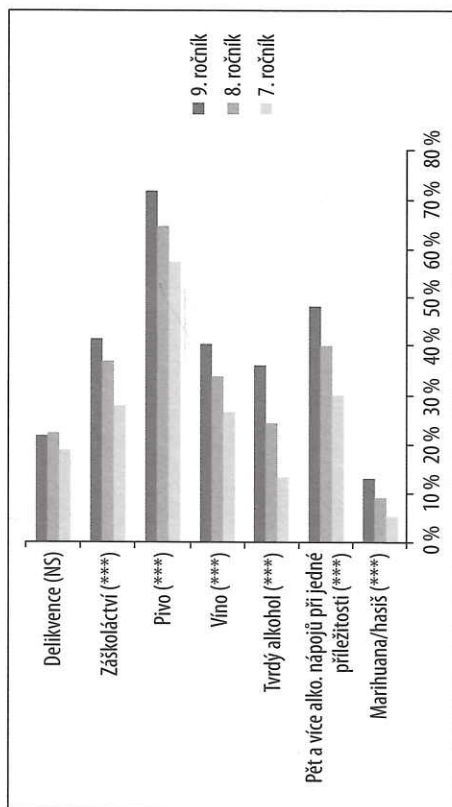
37) Tento rozdíl není statisticky významný na hladině významnosti 95 %, i když se k ní blíží ($p = 0,08$).

likty v grafu nejsou rozdíly mezi žáky základních škol a gymnázií statisticky významné. Svou roli na tom ovšem sehrává i fakt, že prevalence většiny deliktů jsou poměrně nízké, řádově v jednotkách procent. To činí rozdíly v delikvenci mezi žáky základních škol a gymnazisty statisticky těžko průkaznými.

Rozdíly napříč ročníky

Do výzkumu vstupovali žáci 7. až 9. ročníků. Existují mezi ročníky nějaké rozdíly v páchaní delikvence? Zastoupení jednotlivých ročníků ve výběrovém souboru je poměrně rovnoměrné: do každého ročníku spadá přibližně třetina respondentů. Jako delikventní opět označujeme ty žáky, kteří spáchali za poslední rok alespoň dva delikty. Vedle toho se při srovnání ročníků zaměříme také na záškoláctví a konzumaci alkoholu a marihuany/hasiše. Srovnání jednotlivých ročníků ilustruje graf 2.

Graf 2. Srovnání žáků ze sedmých, osmých a devátých ročníků

Pozn.: vážená data. Delikvence představuje podíl těch, kteří spáchali alespoň dva delikty za poslední rok, záškoláctví představuje podíl těch, kdo byli za školou alespoň jeden celý den za poslední rok, ostatní položky představují prevalence za poslední měsíc; * $p < 0,05$, ** $p < 0,001$; NS – rozdíl není statisticky významný na $p < 0,05$.

Zdroj: ISRD-3

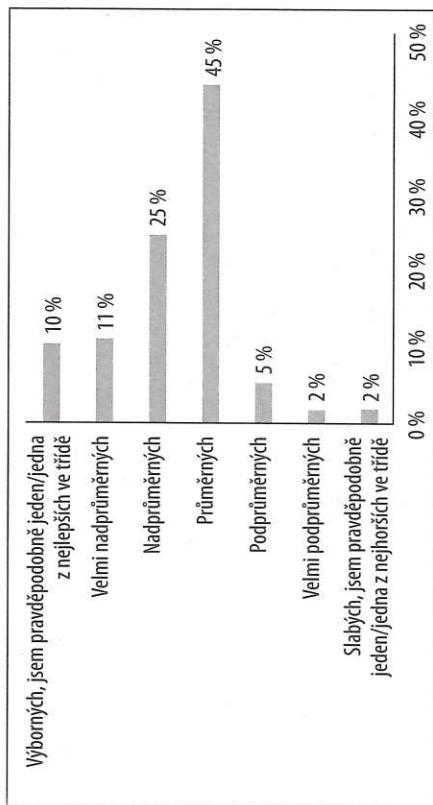
Na první pohled je z grafu 2 vidět, že mezi ročníky existují ve sledovaných charakteristikách poměrně velké rozdíly. U alkoholu roste s ročníkem nejen prevalence konzumace piva, vína a tvrdého alkoholu za poslední měsíc, ale znatelný je také nárůst podílu těch, kteří za poslední měsíc vypili při jedné příležitosti alespoň pět alkoholických nápojů. Nárůst je vidět také u prevalence konzumace marihuany a chození za školu. Všechny tyto rozdíly jsou statisticky významné.

Od položek rizikového chování se odlišuje ukazatel delikvence, jejíž prevalence je ve všech ročnících prakticky stejná. Také při analýze konkrétních deliktů (již neuvádíme) většinou neexistují mezi ročníky statisticky významné rozdíly. Výjimku tvoří vandalismus a prodej drog, kde dochází ve vyšších ročnících k mírnému nárůstu prevalence. Můžeme tedy říct, že zatímco konzumace alkoholu a experimentování se zásko-láctvím nebo i marihuanou/hašišem je s přechodem do vyšších ročníků častější, páchání deliktů se zdá být poměrně stabilní napříč všemi sledovanými ročníky.

Studijní výsledky a aspirace

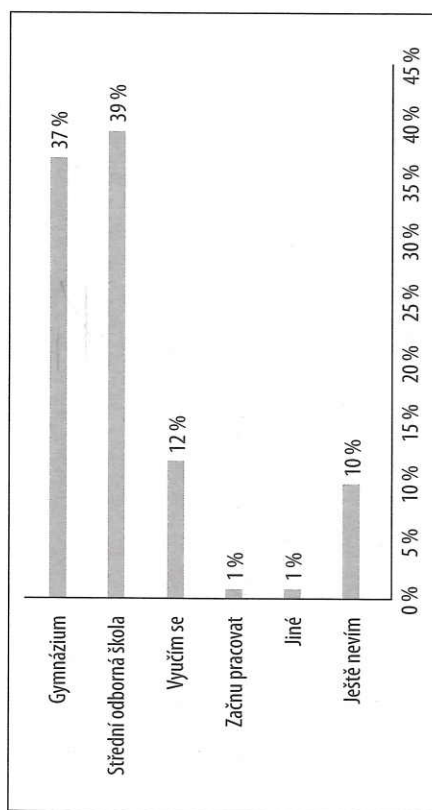
Zajímavou skupinu dotazů tvořily také otázky na školní výsledky a plány po ukončení povinné školní docházky. Školní výsledky byly zjišťovány dvěma otázkami. Jedna se přímo tázala: „Jakých dosahuješ ve škole výsledků?“ Možnosti odpovědí představovaly sebehodnocení relativně vůči ostatním, jak je vidět z grafu 3. Nejvíce žáků (45 %) se zařadilo do kategorie průměrných, ale překvapivější je, že součet kategorií nad průměrem a pod průměrem není ani vzdáleně podobný. Konkrétně je součet tří kategorií nad průměrem (46 %) a tří kategorií pod průměrem (9 %). V sebehodnocení co do školních výsledků se přitom neobjevují žádné rozdíly mezi dívkami a chlapci a jen poměrně malé rozdíly se objevují mezi žáky základních škol a gymnázií, kdy se žáci gymnázií hodnotí o trochu lépe. Malý rozdíl ale není překvapivý, protože sebehodnocení probíhá především relativně vůči spolužákům, nikoliv v rámci širšího kontextu různé úrovně různých škol. Jak toto sebehodnocení souvisí s delikvencí? V podstatě nesouvisí (Cramerovo $V = 0,08$). I ve skupině žáků, kteří se hodnotí jako „výborní“, je jedna pětina (20 %)

Graf 3. Rozložení odpovědí na otázku „Jakých dosahuješ ve škole výsledků?“

Pozn.: N = 2085, platná procenta, vážená data
Zdroj: ISRD-3

Graf 4. Rozložení odpovědí na otázku „Co plánuješ dělat po ukončení povinné školní docházky“

Pozn.: N = 2102, platná procenta, vážená data
Zdroj: ISRD-3

delikventních, což odpovídá podílu delikventních ve výběrovém souboru (21 %). Největší podíl delikventních, konkrétně přibližně jedna třetina (29 %), je podle očekávání mezi třemi podprůměrnými kategoriemi.

Dalším způsobem, jak měřit studijní výsledky, je podíl žáků, kteří někdy museli opakovat ročník. Těch je v českých školách mezi žáky 7. až 9. tříd jen velmi poskrovnu, konkrétně necelá 3 %. Ani u opakování ročníku není v datech statisticky významný rozdíl mezi dívkami (někdy opakovalo 2,6 % dívek) a chlapci (3,0 %). Avšak existuje zde rozdíl mezi základními školami a víceletými gymnázii. Opakování ročníku se mezi gymnazisty ve výběrovém souboru prakticky neobjevuje. Zajímavé je, že např. v sousedním Německu je opakování ročníku mnohem častější než u nás. Data z ISRD-3 pro Německo sice ještě nejsou k dispozici, ale z dat z ISRD-2 vyplývá, že v Německu někdy opakovalo ročník 18 % dotázaných (Mazák, 2012).

Se studijními výsledky dále souvisí aspirace žáků týkající se jejich plánů po ukončení povinné školní docházky (graf 4). Mezi aspiranty na gymnázium se do tří kategorií nadprůměrných školních výsledků zařadily více než dvě třetiny (68 %) oproti necelé polovině (46 %) dětí v celém výběrovém souboru. Naopak žáci, kteří plánují vyučení, se do těchto tří kategorií zařadili jen v 15 % případů a celých 30 % se jich zařadilo do tří kategorií podprůměrných výsledků. Někte mezi zůstali ti, kteří se plánují hlásit na nějakou střední odbornou školu nebo ještě nevědí, co chtějí dělat. Sebehodnocení školních výsledků tedy poměrně silně souvisí se studijními aspiracemi žáků.

Model škola a delikvence

Jako určité shrnutí vztahů mezi proměnnými týkajícími se školy a delikvence se podívejme na model binární logistické regrese s delikvencí jako závislou proměnnou (alespoň dva delikty za poslední rok). Parametry modelu jsou uvedeny v tabulce 11.

V první řadě vidíme, že z hlediska delikvence není statisticky významný rozdíl mezi jednotlivými ročníky, což potvrzuje naše dřívější zjištění. Také se ukazuje, že rozdíl v delikvenci mezi žáky základních škol a gymnazií, který byl v předešlých analýzách na hranici statistické

významnosti, při regresní analýze, kde zohledňujeme další proměnné, zcela mizí. Z proměnných, které mají statisticky významný vliv na delikvenci, je třeba upozornit především na záskoláctví: záskoláctví mají 2,5krát větší šanci (OR = 2,49) být delikventní než žáci, kteří za poslední rok „za školou“ nikdy nebyli. Dále platí, že u chlapců je asi 1,4krát větší šance (OR = 1,42), že budou delikventní, než je tomu u dívek. Také pro všechny indexy, které jsme v této kapitole používali, zůstává i po zahrnutí vlivu dalších proměnných statisticky významná souvislost s delikvencí ve výše popsaném smyslu, tj. silnější vazba na školu i učitele znamená nižší pravděpodobnost delikvence, zatímco větší hodnoty indexu dezorganizace školního prostředí jsou spojeny s větší delikvencí.

Navzdory statistické významnosti některých proměnných v modelu je ale třeba zdůraznit, že sledované proměnné vysvětlují jen malou část variability v delikventním chování. Koeficienty Cox & Snell i Nagelkerke, které slouží pro hrubé zhodnocení explanační síly modelu, jsou velmi nízké (0,08, resp. 0,13).

Tabulka 11. Model binární logistické regrese pro závislou proměnnou delikvence (alespoň dva delikventní činy)

	Odhad parametru (směrodatná chyba)	OR
Chlapec (dívka)	0,35 (0,09) ***	1,42
Gymnázium (základní škola)	-0,01 (0,13)	0,99
8. třída (7. třída)	0,07 (0,11)	1,07
9. třída (7. třída)	0,17 (0,11)	1,18
Vazba na školu	-0,07 (0,02) ***	0,93
Vazba na učitele	-0,05 (0,02) *	0,95
Dezorganizace školního prostředí	0,13 (0,02) ***	1,14
Záskoláctví	0,91 (0,09) ***	2,49
Konstanta	-1,75 (0,19) ***	0,17

Pozn.: N = 3256, nevážená data; u kategorií proměnných je v závorce referenční kategorie, Cox & Snell R² = 0,08; Nagelkerke R² = 0,13; * p < 0,05, *** p < 0,001

Zdroj: ISRD-3

Závěry

Data z ISRD-3 o škole nám poskytují poměrně velké množství zajímavých závěrů. Ukázalo se, že vazba ke škole zůstává mezi žáky ve srovnání s předchozí vlnou ISRD-2 přibližně stejná nebo možná mírně oslabuje. Na druhou stranu žáci hodnotí prostředí své školy ve srovnání s předchozí vlnou jako o trochu méně delikventní (dezorganizované). Platí, že dívky mají o něco silnější vazbu na školu a svého oblíbeného učitele než chlapci, kteří naopak častěji souhlasí s tvrzením, že je na jejich škole páchána delikvence.

Na základě otázek týkajících se školy byly zkonstruovány tři indexy vztahu ke škole: index vazby na školu, vazby na učitele a dezorganizace školního prostředí. Tyto indexy korelují s delikvencí v očekávaném směru: pokud má žák pozitivní vazbu ke škole, resp. ke svému oblíbenému učiteli, bude spíše nedelikventní. Naopak delikventní žáci častěji vnímají prostředí své školy jako více dezorganizované (tj. souhlasí s tvrzením, že se zde odehrávají různé formy delikvence). Na těchto vztazích je překvapivé hlavně to, že jsou relativně slabé. Lze sice říct, že nabízejí určitou podporu pro teorii sociální kontroly, podle které působí vazba na společenské instituce a autority jako prevence kriminality, nicméně je není možné považovat za jediné vysvětlení delikvence. Navíc nemůžeme s jistotou říci, jaký je směr kauzality. Odrazuje pozitivní vazba na školu a učitele žáky od delikvence, nebo delikvence narušuje a oslabuje tuto vazbu? Za zmínku stojí také vztah delikvence a toho, zda žák vnímá prostředí své školy jako dezorganizované. Ukazuje se, že vnímání školy jako dezorganizované je částečně způsobeno vlastní delikvencí a částečně objektivní úrovní delikvence na dané škole.

Podnětnou informací přinesla také nová formulace otázky na záškoláctví. Zatímco jen velmi málo žáků bylo někdy za školou bez poplatné omluvy, mnohem větší podíl žáků byl někdy za školou bez vážného důvodu, jako je nemoc nebo závažné rodinné důvody, ovšem nejspíše se jim pro svoji absenci podařilo získat omluvenku od rodičů. Záškoláctví koreluje s delikvencí, ale zatímco podíl delikventních je vyšší mezi chlapci než mezi dívkami, v záškoláctví k genderovým rozdílům nedochází.

Ze srovnání základních škol a víceletých gymnázií vyplývá, že prostředí gymnázií je vnímáno jako o poznání méně dezorganizované a také vazba žáků gymnázií na školu je o něco vyšší. To však již neplatí pro vazbu na oblíbeného učitele, kde mezi žáky základních škol a gymnázií není rozdíl. Pokud by někdo čekal, že žáci základních škol budou chodit o poznání více za školu nebo budou mnohem víc delikventní než jejich vrstevníci z gymnázií, bude možná překvapen. Rozdíly jsou v tomto ohledu mezi oběma skupinami žáků spíše menší. Znatelně vyšší míra delikvence se u žáků základních škol objevuje především u deliktů krádež v obchodě, skupinová bitka a graffiti. Také školní výsledky měřené sebehodnocením žáků souvisí s delikvencí jen velmi slabě.

Nezanedbatelné rozdíly se objevují mezi jednotlivými ročníky. Mezi 7. a 9. třídou roste prevalence užívání alkoholu i drog a zvětšuje se také podíl záškoláctví, ale prevalence delikvence zůstává víceméně stejná. Přestože napříč ročníky se rozdíly v delikvencí příliš neobjevují, značné rozdíly se objevují mezi jednotlivými školními třídami ve výběrovém souboru. Je zřejmé, že prostředí, ve kterém se děti pohybují, je z hlediska delikvence silně heterogenní. Pokud jsme ochotni přikládat váhu teorii kulturní deviance, je možné, že delikvence může být v mnoha případech spíše přirozená odpověď na normy dané třídy než výsledek nějakých osobnostních rysů jedince. Pokud lze tedy formulovat nějaké doporučení, měly by být předně identifikovány školy, kde je delikvence závažným problémem, a snaha o nápravu by měla být zacílena na tato místa. Konkrétní opatření potom mohou představovat speciální školení učitelů a dalšího personálu nebo investice do odpoledních aktivit navazujících na výuku, které pomohou zaměřit pozornost žáků jiným směrem. Význam školního prostředí přitom identifikovali jako velmi důležitý faktor také Junger-Tas et al. (2012).

Úplným závěrem se můžeme zamyslet nad tím, proč sledované charakteristiky (index vazby ke škole, k učiteli, dezorganizace školního prostředí, chování za školu nebo třeba školní výsledky) souvisí s delikvencí tak slabě. Domníváme se, že drobná delikvence mládeže, která v ISRD-3 hraje přirozeně větší roli, je natolik přirozenou součástí dospívání, že ji můžeme jen v omezené míře vysvětlovat pomocí specifických individuálních charakteristik. Spíše platí, že drobné delikty se

mohou objevit u všech mladých lidí jako určitá revolta proti konformismu, jako projev touhy po dobrodružství nebo snahy vyzkoušet mechanismy sociální kontroly a vzdorovat jim. V tomto světle bychom mohli na epizodickou delikvenci pohlížet jako na projev zdravého dospívání v sebevědomou osobnost, která si svoji identitu utváří nejen konformitou vůči systému, ale také jeho zpochybňováním. Problém nastává až v případě, kdy se delikvence stane příliš častou, ovládne určité prostředí jako dominantní norma a vede jednotlivce k dlouhodobé kriminální dráze.

Kapitola 7

Trávení volného času, delikventní kamarádi a delikvence

Přirozenou součástí dospívání každého jedince je oslabování rodičovského vlivu a navazování nových sociálních kontaktů s lidmi stejného věku a podobných zájmů. Nejzřetelněji pozorujeme tyto životní změny v období adolescence. Právě v tomto období se jedinec začíná pomalu vymezovat vůči autoritám a utváří si svou osobní identitu. Významnou roli v tomto procesu, který je mimo jiné doprovázen také hormonálními změnami organismu, hrají vrstevnické skupiny, které se pro dospívajícího jedince stávají referenční skupinou (Matoušek & Kroftová, 2003; Stekete, 2012). Vrstevníci navíc představují klíčové socializační činitele, kteří jedince provázejí při přechodu z dětství do dospělosti. Z tohoto hlediska však mohou na utváření osobnosti člověka působit nejen pozitivně, ale také negativně (Warr, 2002).

Dosavadní výzkum potvrdil značný vliv delikventních kamarádů na individuální delikvenci (Haynie & Osgood, 2005; Haynie, 2001). Vskutku, většina delikventních činů je páchána ve skupině (Matoušek & Kroftová, 2003; Matsueda & Anderson, 1998; Reiss & Farrington, 1991; Reiss, 1986; Shaw & McKay, 1931). Volný čas strávený s kamarády, tedy mimo domov, přitom poskytuje ideální příležitost k jejich páchání (Wikström & Butterworth, 2006).

V následující kapitole zmapujeme dosavadní výzkum týkající se skupinové delikvence, popíšeme specifika trávení volného času české mládeže, tedy to, s kým se stýká a jakým aktivitám holduje nejvíce, a zaměříme se na analýzu souvislostí mezi životním stylem a delikvencí.

Skupinová delikvence – dosavadní poznání

Kontakt s delikventními kamarády představuje vedle kvality rodinného zázemí, školních výsledků a osobnostních rysů jeden z nejdůležitějších faktorů, které mohou zásadním způsobem ovlivnit individuální delikvenci. Tyto koncepty nicméně nepůsobí zcela odděleně, ale jsou vzájemně propojené (Junger-Tas et al., 2012; Warr, 1993). V období adolescence se se vrstevníci v mnoha ohledech stávají pro jedince jakousi náhradní rodinou, která je prostředkem k jeho sebehodnocení a formování osobní identity (Jang & Thornberry, 1998; Warr, 2002). Povahu takového příatelství mohou zásadním způsobem určovat například školní úspěch (Stekete, 2012) nebo sebekontrola.

Podle Gottfredsona a Hirshiho (1990) lze očekávat stabilnější kamarádství u adolescentů s vyšší sebekontrolou. Jedinci s nízkou sebekontrolou mají naopak sklony k agresivitě, jsou nespolehliví a sobectví, což také problematizuje jejich zapojení do konformnějších kamarádských part. I když je obtížné definovat příčiny nízkého sebeovládání, jde obvykle o výsledek individuálního sklonu dítěte stejně jako o rozdíly v jeho výchově. V tomto ohledu hrají sociální instituce, jako jsou rodina a škola, důležitou roli. Neefektivní výchova, tj. především nízká rodičovská kontrola, nekonzistentní trestání v případě porušení určitého pravidla nebo selhání vzdělávacího systému ve vztahu k požadavku vštěpit jedinci základní společenské normy (stov. Hirschi, 1969), patří mezi nejčastější příčiny nízké sebekontroly. Naopak rodina, která dětem poskytne přiměřenou míru podpory, ale zároveň také vytváří meze dovoleného chování, dokáže míru vlivu delikventních kamarádů na tohoto jedince do značné míry limitovat (Matoušek & Kroftová, 2003).

Podle teorie diferencované asociace (Sutherland, 1939) vede kontakt s delikventními kamarády k postupnému osvojování delikventních vzorců chování. Delikventnímu stejně jako jinému sociálnímu chování

se totiž učíme, a to zejména prostřednictvím interakce s ostatními (rodina, škola, přátelé). V momentě, kdy je vliv rodiny a školy oslaben a delikventní chování je v rámci vrstevnické skupiny odměňováno (stov. Burgess & Akers, 1966), přejímá jedinec od svých kamarádů hodnoty, postoje a techniky, které páchání delikventních činů podmiňují. Proces učení přitom závisí na mnoha faktorech, a to zejména na četnosti, intenzitě a délce, po kterou je jedinec vlivu kamarádů vystaven. Teorie diferencované asociace nicméně neunikla kritice dalších autorů, kteří si pokládali otázku, jak je možné, že zatímco jedno individuuum nastoupí delikventní dráhu, druhé, které je vystaveno stejnému procesu sociálního učení, se nadále řídí společensky vytyčenými normami a pravidly chování (Munková, 2001). Jak uvádí Munková (2001, s. 29), sám autor teorie Sutherland „připouští určitou rozdílnost v individuálních osobnostních rysech, které mohou odrážet schopnost jedince odolávat okolním vlivům“.

Své uplatnění v rámci teorií vysvětlujících skupinovou delikvenci našla také teorie rutinních aktivit Cohena a Felsona (1979), kteří argumentují, že motivace potenciálních pachatelů spáchat trestný čin je konstantní a někdy ani jedinci se silnými predispozicemi k nezákonné činnosti nepřistoupí k jeho spáchání, pokud se jim k tomu nenaskytne vhodná příležitost. Větší množství příležitostí ke spáchání delikventního činu přitom nabízí čas strávený s delikventními vrstevníky (Osgood et al., 1996) ve vysoce rizikových prostředích, jako jsou obchodní centra, veřejná prostranství v centru města, bary nebo diskotéky. Wikström a Butterworth pozorují podstatné rozdíly mezi životními styly adolescentů. Zatímco jedni tráví většinu času s rodiči, jiní upřednostňují kontakt s kamarády. Čím častěji jedinec tráví svůj volný čas s delikventními kamarády, tím větší je riziko, že se bude v delikventních činech páchaných danou skupinou angažovat (Wikström & Butterworth, 2006). Takové delikventní činy přitom často postrádají prvek plánovitosti a pro samotné delikventy představují spíše zábavu než uvědomělé, respektive záměrné porušování zákona (Podaná & Buriánek, 2007).

Warr (2002) si pokládá otázku, proč je delikvence především skupinovou záležitostí. Důvodem mohou být sociální mechanismy, které delikventní chování ve skupině podstatně usnadňují. Jmenujme například

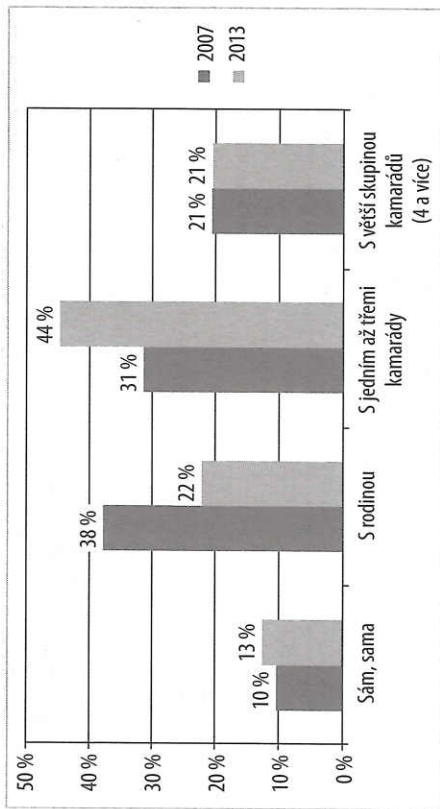
strach z výsměchu, loajalitu, společenské postavení, anonymitu nebo rozptýlení odpovědnosti. Vzhledem k tomu, jak je pro jedince důležité přijetí mezi své vrstevníky, představuje riziko výsměchu silnou motivaci k delikventnímu jednání, pokud je skupinou vyžadováno. Jedinec přitom nejlépe prokazuje svoji loajalitu skupině tehdy, pokud se podílí na všech jejích aktivitách, i když to znamená porušit zákon. Skupina svého člena odměňuje získaným respektem a uznáním. Přináší také anonymizující efekt, neboť strach z odhalení a potrestání nežádoucího chování ve skupině částečně zaniká. Případný trest je tzv. rozptýlen mezi všichni, kteří zákon porušili.

Ačkoliv jsou delikventní kamarádi považováni za jeden z nejsilnějších faktorů ovlivňujících delikvenci (Battin-Pearson et al., 1998; Haynie, 2001), příslušný kauzální vztah doposud nebylo možné zcela potvrdit. Není totiž zřejmé, zda se jedinec stává delikventním bezvýhradně v důsledku kontaktu s delikventními kamarády, nebo zda již delikventní jedinec vyhledává jejich společnost. V praxi však můžeme předpokládat uplatnění obou těchto možností a jejich vzájemné prolínání. Thornberry et al. (1994) uvádějí, že kontakt s delikventními kamarády vede jedince k páchání nezákonných činů, což ale zvyšuje pravděpodobnost utváření vztahů a navazování kamarádství s dalšími delikventy.

Specifika trávení volného času české mládeže a delikventní kamarádi

Ve výzkumu ISRD-3 (2013) jsme se zajímali o to, s kým (sám, rodina, kamarádi) tráví děti většinu svého volného času nebo kolikrát během týdne opustí domov kvůli party, diskotéce, návštěvě známých či třeba jen proto, aby bloumaly po ulicích. Ptali jsme se také na aktivity, které mladí ve svém volném čase provozují, nebo na to, zda mají kamarády, o kterých vědí, že zkusili měkké nebo tvrdé drogy, ukradli něco z obchodu nebo supermarketu, vloupali se do budovy s cílem něco ukrást, vyhrožovali někomu zbraní nebo zbitím, aby jim vydal peníze nebo něco podobným.

Graf 1. „S kým trávíš většinu svého volného času?“

Pozn.: N₍₂₀₁₃₎ = 2086, N₍₂₀₀₇₎ = 2267; vážená data; platná procenta

Těžšíste trávení volného času se přesouvá od rodiny k menším skupinám přátel. Dokládají to informace, které zobrazuje graf 1. Zatímco v roce 2007 trávily přibližně dvě pětiny dětí (38 %) většinu svého volného času s rodinou, v roce 2013 můžeme totéž říci pouze o jedné pětině respondentů (22 %). Zvyšuje se však procento těch, kteří vyhledávají společnost svých vrstevníků. O samotě tráví svůj volný čas přibližně 13 % dětí.

O tom, jak často chodí děti večer mimo domov s cílem pobavit se, navštívit známé nebo se jen tak potloukat po ulicích, přináší informaci tabulka 1. Většina dětí tráví téměř všechny večery doma (68 %). Dvě pětiny z nich (42 %) přitom uvádějí, že za zábavou nevyrazí během týdne vůbec. Více než jednou týdně opouští večer domov přibližně jedna třetina dětí (32 %), přičemž téměř všechny večery v týdnu chodí za zábavou 7 % z nich. Rozdíl mezi dívkami a chlapci jsou nepatrné. Nicméně čím starší jedinec je, tím spíše bude večer domov opouštět.³⁸

38) Pro všechny analyzované vztahy v jednotlivých podkapitolách platí (pokud není uvedeno jinak): $p < 0,05$; statistika chí-kvadrát

Aktivita, kterým se děti věnují, ukazuje graf 2. Obecně můžeme konstatovat, že mladí tráví svůj volný čas sportem (téměř polovina, 46 %, dotázaných se této činnosti věnuje často), na veřejných místech (nákupní centra, ulice, parky), případně v blízkosti sousedství, ve kterém žijí, věnují se nějaké umělecké činnosti (hra na hudební nástroj, divadlo), čtou knihy nebo plní školní povinnosti. Méně často jsou střety s kamarády a další aktivity, jako je provozování nějakých zakázaných (nelegálních) věcí, pití alkoholu a užívání drog nebo obtěžování lidí jen tak pro zábavu. Ty spolu s trávením času na veřejných místech označujeme jako rizikové aktivity. Chlapci častěji než dívky konají zakázané věci a obtěžují okolí. Jde však o poměrně slabé asociace. Obě skupiny jsou vyrovnané v pití alkoholu a užívání drog, naopak návštěva veřejných míst je typičtější pro dívky. Otázka je, zda tento vztah není podpořen faktem, že jsme se ptali také na nákupní centra. Provozování rizikových aktivit je rovněž pravděpodobnější u těch, kteří většinu svého volného času tráví s menší či větší partou kamarádů. Strádnější je také navštěvování kaváren a popových koncertů.

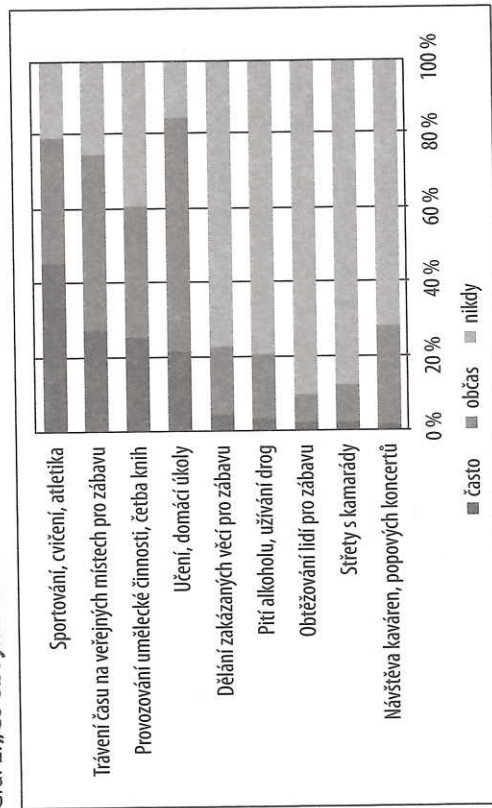
Tabulka 1. „Kolikrát během týdne chodíváš večer mimo domov třeba na party nebo diskotéky, na návštěvy známých nebo jen tak bloumat po ulicích?“

	Celkem		dívky		chlapci	
		%		%		%
Nikdy	860	42,0	442	42,7	416	41,3
Jednou	539	26,3	260	25,1	277	27,5
2-4krát	508	24,8	260	25,2	245	24,4
Pětkrát a vícekrát	142	6,9	73	7,1	69	6,8
Celkem	2050	100,0	1035	100,0	1007	100,0

Pozn.: vážená data; platná procenta

Zdroj: ISRD-3

Graf 2. „Co obvykle děláš ve svém volném čase?“

Pozn.: údaje v procentech; vážená data; platná procenta

Zdroj: ISRD-3

stroj, divadlo), čtou knihy nebo plní školní povinnosti. Méně často jsou střety s kamarády a další aktivity, jako je provozování nějakých zakázaných (nelegálních) věcí, pití alkoholu a užívání drog nebo obtěžování lidí jen tak pro zábavu. Ty spolu s trávením času na veřejných místech označujeme jako rizikové aktivity. Chlapci častěji než dívky konají zakázané věci a obtěžují okolí. Jde však o poměrně slabé asociace. Obě skupiny jsou vyrovnané v pití alkoholu a užívání drog, naopak návštěva veřejných míst je typičtější pro dívky. Otázka je, zda tento vztah není podpořen faktem, že jsme se ptali také na nákupní centra. Provozování rizikových aktivit je rovněž pravděpodobnější u těch, kteří většinu svého volného času tráví s menší či větší partou kamarádů. Strádnější je také navštěvování kaváren a popových koncertů.

Tabulka 2. Počet delikventních kamarádů a rizikové trávení volného času

Počet kamarádů, kteří někdy...	Trávení času na veřejných místech (%)		Provádění zakázaných věcí (%)		Pití alkoholu, užívání drog (%)		Obtěžování lidí pro zábavu (%)	
	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano
	...zkusili měkké nebo tvrdé drogy							
Žádný	27,6	72,4	86,3	13,7	91,1	8,9	92,4	7,6
Jeden	20,9	79,1	80,0	20,0	79,5	20,5	87,5	12,5
Dva až tři	19,7	80,3	68,0	32,0	67,1	32,9	89,5	10,5
4 a více	18,8	81,2	53,2	46,8	50,6	49,4	82,4	17,6
N	3442		3434		3435		3436	
C norm	0,09		0,296		0,369		0,125	
	... ukradli něco z obchodu nebo supermarketu							
Žádný	27,3	72,7	83,7	16,3	85,7	14,3	92,7	7,3
Jeden	25,1	74,9	74,6	25,4	80,1	19,9	90,4	9,6
Dva až tři	18,4	81,6	68,0	32,0	68,4	31,6	86,0	14,0
4 a více	15,9	84,1	53,8	46,3	56,6	43,4	79,3	20,7
N	3435		3428		3429		3430	
C norm	0,100		0,224		0,233		0,140	

Pozn.: sloučení odpovědí „občas“ a „často“ (řádková procenta); nevážená data; platná procenta (řádková procenta)

Zdroj: ISRD-3

certů. Téměř tři čtvrtiny dětí (72 %) odpověděly, že tato místa ne navštěvují nikdy a více než jedna čtvrtina deklarovala občasnou návštěvu (26 %). Roli může v tomto případě hrát například fakt, že tyto aktivity jsou relativně drahé a rodiče také nebyvají vzhledem k věku respondentů (přibližně 12–16 let) ochotní je financovat.

Jak jsme již zmínili, zeptali jsme se dětí také na to, zda mají nějaké delikventní kamarády. Přibližně dvě pětiny z nich (39 % a 38 %) uvedly alespoň jednoho kamaráda, který zkusil měkké či tvrdé drogy nebo přičinil nějakou věc z obchodu či supermarketu. Podstatně méně přijdou mladí do kontaktu s vrstevníky, kteří se někdy vloupali do budovy (3 %), vyhrožovali někomu zbraní nebo zbitím (4 %) či jej dokonce zbili nebo zranili (4 %).

Dosavadní literatura nepřikládá velkou váhu pouze faktu, že má dítě delikventní kamarády, důležitý se jeví také jejich počet (Wart, 2002). Nejprve jsme si ověřili, zda se počet delikventních kamarádů mění s věkem a zda souvisí s pohlavím. Obecně platí, že starší děti (15 a 16 let) mají v průměru o něco více delikventních kamarádů. Naopak u pohlaví rozdílů nenacházíme. V tabulce 2 dále sledujeme vztah mezi počtem delikventních kamarádů nejvíce zastoupených kategorií (drogy, krádež) a rizikovým trávením volného času, u kterého jsme navíc sloučili odpovědi respondentů „občas“ a „často“, protože poslední zmíněná kategorie byla relativně málo zastoupena. Vznikla tak binární proměnná s odpověďmi „ano“ a „ne“. Z dat je patrné, že nejsilnější asociaci najdeme mezi počtem kamarádů a páčáním nějakých zakázaných věcí ($C_{norm} = 0,30; 0,22$) či užíváním alkoholu nebo drog ($C_{norm} = 0,37; 0,23$). Trávení volného času na veřejných místech, na ulici, v parku nebo sousedství je pro teenagery poměrně běžnou záležitostí bez ohledu na to, s kolika delikventními kamarády přijdou do kontaktu. Můžeme nicméně uzavřít, že dítě s vyšším počtem delikventních kamarádů bude s větší pravděpodobností trávit svůj volný čas rizikovým způsobem. V následující kapitole mimo jiné ověříme, zda představují delikventní kamarádi významný faktor ovlivňující individuální delikvenci.

Způsob trávení volného času, delikventní kamarádi a delikvence

V teoretickém úvodu jsme konstatovali, že individuální delikvence může být podminěna častějším kontaktem s kamarády, a to na úkor času stráveného v rámci rodiny (Wikström & Butterworth, 2006). Zejména kvalita vztahů mezi jejími členy a míra sociální kontroly, která je vůči dítěti uplatňována, na něj významně působí a ovlivňuje jeho prožívání (Hirschi, 1969; Podaná & Buriánek, 2007). První analýzy navíc potvrdily, že v porovnání s rokem 2007 se centrum trávení volného času přesouvá od rodiny k přátelům.

Tabulka 3. S kým tráví děti většinu volného času a individuální delikvence

	Alespoň 2 delikventní činy za poslední rok (%)	
	ne	ano
Sám, sama	76,1	23,9
S rodinou	89,7	10,3
S jedním až třemi kamarády	77,1	22,9
A větší skupinou přátel (4 a více)	69,3	30,7
Celkem	78,3	21,7

Pozn.: $N = 3476$; $C_{norm} = 0,17$; nevážená data; platná procenta (řádková procenta)
Zdroj: ISRD-3

Z tabulky 3 vyplývá, že děti, které tráví svůj volný čas s rodinou, mají menší tendenci k delikventnímu chování (10 %). Rodina zde tedy působí jako protektivní faktor. Dá se předpokládat, že dítě, které je častěji pod dohledem rodičů, má méně příležitostí k páčání delikventních činů. Platí to například tehdy, pokud jeho rodiče vědí, kde je, když jde ven, co dělá nebo s kterými kamarády se stýká. Větší delikventní zkušenost mají děti, které tráví volný čas s jedním až třemi kamarády, ale také o samotě, což opět poukazuje na významnou (kontrolní) roli rodičů v životě dítěte. Pravděpodobnost individuální delikvence se však zvyšuje s počtem kamarádů. Téměř jedna třetina dotázaných (31 %), kteří jsou v častém kontaktu s větší partou kamarádů (tj. 4 a více), spáchala

za poslední rok nejméně dva delikventní činy. Statisticky významné rozdíl mezi jednotlivými kategoriemi nacházíme také v případě, kdy analyzujeme index verzatilita za poslední rok (procento spáchaných delikventních činů).³⁹ V průměru nejvyšších hodnot verzatilita dosahují ti, kteří většinu svého času tráví se 4 a více kamarády, nejnižší hodnoty nacházíme v případě rodiny. Středně silný vztah ($C_{\text{norm}} = 0,21$) existuje také mezi frekvencí večerních odchodů dítěte mimo domov a delikventností. Čím častěji dítě vyrazí večer ven za zábavou, tím větší je pravděpodobnost, že se bude angažovat v páchání delikventních činů. Nepřekvapí, že data rovněž poukazují na pozitivní vztah mezi delikvencí dítěte a všemi formami rizikového trávení volného času (v případě trávení volného času na veřejných místech jde však o vztah relativně slabý).

Tabulka 4. Logistická regresní analýza: delikventní kamarádi a individuální delikvence za poslední rok

Kamarádi	Individuální delikvence za poslední rok						Vandalismus
	Krádež	Loupež	Držení zbraně	Skupinová bitka	Graffiti		
Drogy	1,460 **	1,750 ***	2,042 ***	2,038 ***	2,168 ***	2,379 ***	
Krádež	8,077 ***	3,790 ***	1,954 ***	1,836 ***	2,599 ***	2,232 ***	
vloupání	1,052	1,891 *	0,896	2,324 **	2,013 **	3,178 ***	
Vyhrožování	1,630	1,839 *	1,790 *	1,382	1,402	1,150	
Zbití, zranění	0,970	0,894	2,359 ***	2,310 **	2,239 **	2,090 **	
N	3373	3372	3322	3358	3380	3372	

Pozn.: *p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001; nevážená data
Zdroj: ISRD-3

Konečně jsme se podívali také na to, jaký je vztah mezi delikventními kamarády a individuální delikvencí. K tomuto účelu jsme využili logistickou regresní analýzu a tzv. odds ratio (OR) neboli poměru šancí, že nějaký jev za určitých podmínek nastane. Z tabulky 4 tak můžeme například vyčíst, že děti, které jsou v kontaktu s kamarády, kteří zkusili měkké nebo tvrdé drogy, mají při kontrole ostatních proměnných vstupujících do mo-

39) Kruskalův-Wallisův test, p < 0,05

delu (tedy ostatních delikventních kamarádů) přibližně 1,5krát větší šanci (OR = 1,46), že něco ukradnou v obchodě nebo supermarketu, nežli ti, kteří takové kamarády nemají. Dále mají také přibližně dvakrát větší šanci, že u sebe budou mít zbraň (OR = 2,04) či se zapojí do nějaké skupinové bitky (OR = 2,04). Největší poměr šancí pozorujeme v případě krádeží (OR = 8,08). Kontakt s kamarády, kteří kradou, velmi pravděpodobně povede k individuálním krádežím. Delikventní kamarádi tak ve většině případů zvyšují pravděpodobnost individuální delikvence.

Delikventní party – projekt výzkumné skupiny Eurogang

Již v druhé vlně výzkumu ISRD se objevily otázky měřící členství mladých lidí v gangu (Weerman et al., 2009). Výzkum týkající se takových delikventních part má dlouhou tradici především ve Spojených státech amerických. V kontextu České republiky však může narážet na četná metodologická, ale i kognitivní úskalí (více k tématu viz např. Klein et al., 2000; Moravcová, 2014). Také slovo „gang“ může být chápáno rozporně a ne vždy se těší přijetí ze strany odborné veřejnosti. Výzkumníci proto často používají jiná označení, jako jsou například „problémové (delikventní) mládežnické party“. Zdá se nicméně zajímavé podívat se na to, zda bychom mohli členy takových delikventních part nějakým způsobem identifikovat, protože lze předpokládat, „že jako gang se označí skutečně členové takových skupin, které nelegální činy považují za přijatelné, provádějí je pravidelně či se dokonce přímo za tímto účelem scházejí“ (Podaná & Buriánek, 2007, s. 51). Bylo navíc dokázáno, že míra delikvence je u těchto skupin mládeže výrazně vyšší, a to především u závažných a násilných delikventních činů (Gatti, Haymoz & Schadee, 2011; Haymoz & Gatti, 2010).

Otázky měřící členství jedince v gangu byly zkonstruovány na základě definice gangu podle skupiny Eurogang, která se výzkumem gangů na mezinárodní úrovni systematicky zabývá. Podle této definice chápeme gang jako „jakoukoli dlouhodobě existující skupinu mladých lidí, kteří tráví svůj volný čas na veřejných místech a pro které je provozování ilegálních aktivit součástí skupinové identity“ (Weerman et al., 2009, s. 20). Pro definici člena gangu v ISRD-3 jsme využili následující sadu otázek:

- Někteří lidé mají určitou skupinu přátel, s nimiž tráví čas, podnikají společné věci nebo se různě baví. Patříš do nějaké takové skupiny? (filtrační otázka)
- Tráví tvoje skupina hodně času společně na veřejných místech, jako jsou parky, ulice, obchodní centra, okolí bydliště?
- Jak dlouho již tato skupina existuje? (> 3 měsíce)
- Je pro tvou skupinu přijatelné nebo normální dělat nějaké nelegální (nezákonné) věci?
- Dělal(a) jsi z tvé skupiny nějaké nelegální (nezákonné) věci i ve skutečnosti?
- Myslíš si, že by bylo možné označit tvou skupinu jako gang?

Tabulka 5 zobrazuje kladné odpovědi respondentů na jednotlivé otázky. Vidíme, že většina respondentů (80 %) odpověděla na filtrační otázku kladně. Má tedy nějakou skupinu kamarádů. Z těchto respondentů 89 % uvedlo, že tato skupina existuje déle než tři měsíce. Běžné je také trávení volného času na veřejných místech (72 %), což potvrdily i předěšle analýzy. Přibližně čtvrtina dětí uvedla, že je pro jejich skupinu přijatelné nebo normální konat nějaké nelegální věci (25 %) a že je také provádí (24 %). Podobné výsledky jsme zaznamenali i ve druhé vlně

Tabulka 5. Procento kladných odpovědí na otázky měřící členství jedince v gangu na základě jeho definice podle skupiny Eurogang

Otázky	%
Někteří lidé mají určitou skupinu přátel, s nimiž tráví čas, podnikají společné věci nebo se různě baví. Patříš do nějaké takové skupiny?	80,3
Tráví tvoje skupina hodně času společně na veřejných místech, jako jsou parky, ulice, obchodní centra, okolí bydliště?	72,1
Jak dlouho již tato skupina existuje? (> 3 měsíce)	89,4
Je pro tvou skupinu přijatelné nebo normální dělat nějaké nelegální (nezákonné) věci?	25,2
Dělal(a) jsi z tvé skupiny nějaké nelegální (nezákonné) věci i ve skutečnosti?	23,5
Myslíš si, že by bylo možné označit tvou skupinu jako gang?	9,8

Pozn.: vážená data, platná procenta. První otázka, označená kurzívou, je filtrační. Zdroj: ISRD-3

výzkumu ISRD. Platí rovněž, že podle souhrmného ukazatele delikvence (alespoň dva delikventní činy za poslední rok) nacházíme v ISRD-3 méně delikventních dětí (21 %). Jak uvádí Podaná a Buriánek (2007), subjektivní hodnocení věcí, které děti ve skupině dělají, nemusí být tožné s tím, jak je na tyto věci obecně nahlíženo. Dítě může mít pocit, že dělá něco nezákonného, přitom tomu tak ve skutečnosti není. Konečně pouze 10 % procent dotázaných by označilo svoji skupinu jako gang.

Ti, kteří na všechny otázky odpověděli kladným způsobem, byli označeni jako členové gangu. Ve výzkumu ISRD-3 jsme takto identifikovali 3 % respondentů (v ISRD-2 šlo o 4 %), z čehož je jasné, že budeme dále pracovat pouze s velmi omezeným počtem dětí. To je ale vzhledem k analyzovanému tématu předpokladatelné.

Jako zajímavý se jeví rozdíl mezi pohlavími. Zatímco počet mužských členů nějaké delikventní party v průběhu let klesl (z 5 % na 4 %), počet dívek zůstal více méně konstantní (asi 3 %). Tento výsledek je v souladu se snižujícími se genderovými rozdíly v páchaní delikvence. Rozdíl mezi pohlavími v roce 2013 je stále ještě statisticky signifikantní na hladině 95 %, nikoli však na hladině 99 %. V budoucnu bude tedy velmi zajímavé sledovat, zda se budou rozdíly mezi pohlavími nadále zmenšovat.

Rozdíly mezi členy gangu a ostatními respondenty v různých aspektech jedincova života zobrazuje tabulka 6. Významné asociace nacházíme například u již zmíněné sebekontroly, školních výsledků, rodiny i záškoláctví. Členové gangu se vyznačují nižší sebekontrolou (0 – slabá, 10 – silná), dosahují horších studijních výsledků (1 – výborné, 7 – slabé), mají horší vztahy s rodiči (1 – velmi dobré, 5 – velmi špatné) a s větší pravděpodobností pocházejí z neúplné rodiny nebo chodí za školu. Je však na místě dodat, že zejména rozdíly mezi skupinami v průměrných hodnoceních výsledků ve škole a rodinných vztahů jsou velmi malé a statistická významnost zde spíše než s významností věcnou souvisí s velikostí zkoumaného vzorku. Některé studie navíc poukazují na to, že ačkoli dítě vyhledává během dospívání společnost svých vrstevníků, snaží se mít dobré vztahy také se svými rodiči (Engels & Bogt, 2001). Předpokládáme, že v případě některých členů gangu může být situace podobná.

Tabulka 6. Členství v gangu, sebekontrola, rodina a škola

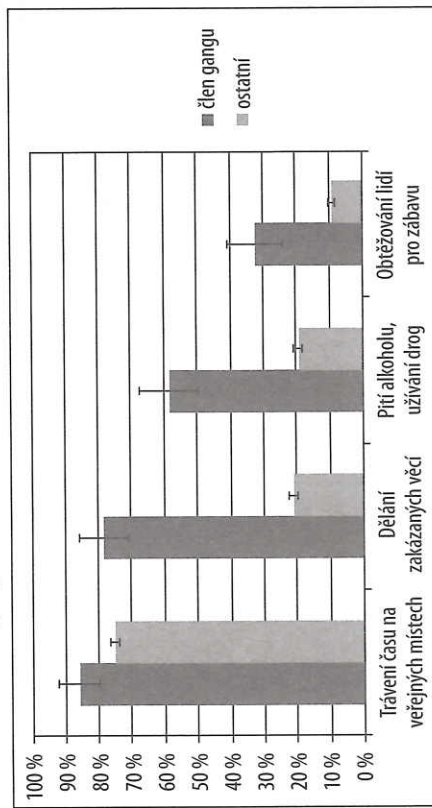
	Sebe-kontrola (průměr)	Výsledky ve škole (průměr)	Vztah dítěte a rodičů (průměr)	Úplná rodina (%)		Záškoláctví (%)	
				ne	ano	ne	ano
Člen gangu	3,9	3,9	2,0	50,0	50,0	36,7	63,3
Ostatní	5,8	3,4	1,6	35,7	64,3	64,9	35,1
N	3504	3509	3514	3542		3538	
Sig.	***	***	***	**		***	***

Pozn.: T-test (sebekontrola a výsledky ve škole); Mann-Whitney (vztah dítěte - rodiče); chi² (struktura rodiny, záškoláctví); **p < 0,01, ***p < 0,001; nevážená data (řádková - platná - procenta)

Zdroj: ISRD-3

Pro členy gangu je také typičtější rizikové trávení volného času. Z grafu 3 vyplývá, že zatímco trávení volného času na veřejných místech je „normální“ náplní volného času pro obě analyzované skupiny respondentů (ačkoli zde stále existuje statisticky významný rozdíl), v případě konání zakázaných věcí, pití alkoholu a užívání drog nebo ob-

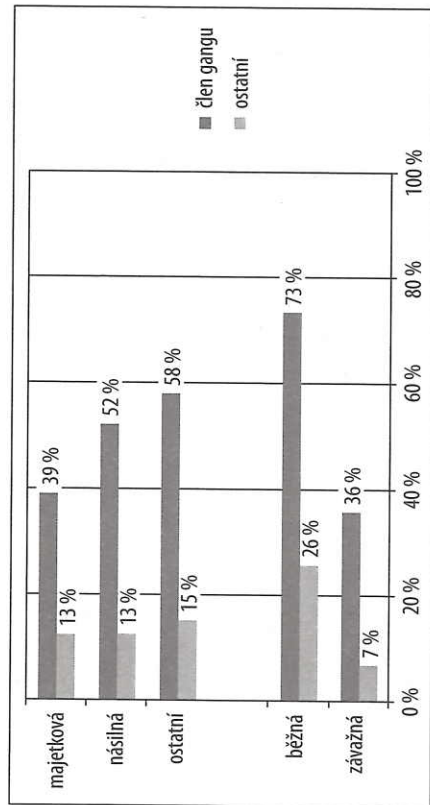
Graf 3. Členství v gangu a rizikové trávení volného času

Pozn.: intervaly spolehlivosti na hladině 95 %, procento kladných odpovědí „občas“ a „čas to“; nevážená data; platná procenta

Zdroj: ISRD-3

Graf 4. Členství v gangu a delikvence za poslední rok

Pozn.: procento kladných odpovědí; vážená data; platná procenta

Zdroj: ISRD-3

těžování lidí pro zábavu tomu tak není. Těmto aktivitám se zřetelně více věnují členové gangu. Například dělání zakázaných věcí ve volném čase deklarovaly více než tři čtvrtiny členů gangu (78 %) a pouze jedna čtvrtina ostatních respondentů (21 %).

Battin-Pearson et al. (1998) ve své studii poukázali na vztah mezi členstvím v gangu a kontaktem s delikventními kamarády. Autoři znamenali vyšší pravděpodobnost začlenění do gangu u jedinců, kteří se stýkají s delikventními vrstevníky. Naopak protektivní faktor představuje kontakt s konformními kamarády. Také výsledky naší studie naznačují, že členové gangu mají v průměru více delikventních kamarádů než ostatní respondenti.⁴⁰

Na závěr se podíváme na vztah mezi členstvím v gangu a individuální delikvencí. V případě, kdy sledujeme souhrnný ukazatel delikvence (alespoň dva delikventní činy za poslední rok), zjistíme, že více než dvě třetiny členů gangu (70 %) jsou delikventní.

40) Mannův-Whitneyův test, $p < 0,05$. Vzhledem ke značné šikmému rozložení byla průměrná měřící počet delikventních kamarádů logaritmována.

Graf 4 dále ukazuje rozdíly mezi skupinami respondentů pro analyzované typy delikventních činů spáchaných za poslední rok. Členové gangu jsou výrazně více delikventní než ostatní respondenti. Vidíme například, že téměř tři čtvrtiny členů gangu (73 %) páchají běžné formy delikvence (proti jedné čtvrtině ostatních respondentů). Závažné formy delikvence páchá asi jedna třetina členů gangu (36 %), v případě ostatních respondentů jde však pouze o 7 % respondentů.

Regresní analýza vlivu volného času, delikventních kamarádů a členství v gangu na delikvenci

V závěru této kapitoly jsme se rozhodli otestovat vliv volného času, delikventních kamarádů a členství v gangu na individuální delikvenci při statistické kontrole dalších důležitých proměnných, které s delikvencí nějakým způsobem souvisí.

Jako závislou proměnnou opět využijeme souhrnný ukazatel *alespoň dva delikventní činy za poslední rok*. Jde o binární proměnnou, kde 1 znamená odpověď „ano“. Do regresní analýzy dále vstupují proměnné měřící sebekontrolu jedince (0 = slabá, 10 = silná), strukturu rodiny (0 = neúplná, 1 = úplná), vztah dítěte a rodičů, tedy to, do jaké míry děti se svými rodiči tzv. vycházejí (1 = velmi dobrý, 5 = velmi špatný), výsledky ve škole (1 = výborné, 7 = slabé) a fakt, že dítě chodí za školu (0 = ne, 1 = ano), členství respondenta v gangu (0 = ne, 1 = ano), počet delikventních kamarádů (logaritmováno), to, s kým jedinec tráví většinu svého volného času (sám/sama, s jedním až třemi kamarády, se čtyřmi a více kamarády; referenční skupina = s rodinou) a zda se věnuje rizikovým aktivitám (0 = ne, 1 = ano). Jako kontrolní proměnné vstupují do regresního modelu pohlaví (0 = dívky, 1 = chlapci) a ročník, který respondent navštěvuje (referenční skupina = devátý).

Regresní analýza (tabulka 7) ukazuje, že většina proměnných v modelu individuální delikvenci jedince určitým způsobem ovlivňuje. Výjimkou jsou výsledky ve škole, trávení času na veřejných místech a obtěžování lidí pro zábavu.

V modelu jsme tučně vyznačili poměry šancí (OR) u významných proměnných týkajících se trávení volného času, delikventních kama-

Tabulka 7. Logistická regresní analýza

Proměnné	b	OR	CI (dolní)	CI (horní)
Pohlaví (chlapci)	0,538	*** 1,713	1,389	2,112
Ročník: (srov. devátý)		**		
sedmý	0,447	** 1,564	1,197	2,043
osmý	0,287	* 1,332	1,039	1,709
Sebekontrola	-0,229	*** 0,796	0,747	0,848
Struktura rodiny (úplná)	-0,339	** 0,713	0,581	0,875
Vztah dítěte – rodiče	0,203	** 1,225	1,057	1,419
Výsledky ve škole	-0,057	0,945	0,868	1,028
Záškoláctví (ano)	0,523	*** 1,687	1,378	2,065
Členství v gangu (ano)	0,811	** 2,250	1,386	3,652
Počet delikventních kamarádů	1,303	*** 3,679	2,853	4,744
Většinu času tráví: (srov. rodina)				
sám/sama	0,793	*** 2,210	1,520	3,214
s 1 až 3 kamarády	0,447	** 1,563	1,153	2,118
se 4 a více kamarády	0,386	* 1,472	1,047	2,068
Trávení času na veřejných místech (ano)	0,080	1,083	0,836	1,403
Dělání zakázaných věcí (ano)	0,633	*** 1,882	1,477	2,399
Pití alkoholu, drogy (ano)	0,475	*** 1,608	1,253	2,063
Obtěžování lidí pro zábavu (ano)	0,183	1,201	0,887	1,625
Konstanta	-2,254	***		

Pozn.: Zavislá proměnná „alespoň dva delikventní činy za poslední rok“. Nominální proměnné mají v závorce uvedenou kategorii kódovanou „1“. Významné proměnné týkající se trávení volného času, delikventních kamarádů a rizikových aktivit jsou vyznačeny tučně.

N = 3163, nevázaná data; Nagelkerke R² = 0,322, *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001

Zdroj: ISRD-3

radů a rizikových aktivit. Můžeme například říci, že děti, které většinu svého volného času tráví o samotě, mají přibližně dvakrát větší šanci, že budou delikventní (OR = 2,21), než ty, které jej tráví s rodinou. Tuto skutečnost lze vysvětlit absencí kontroly ze strany rodičů, což dává dítěti více příležitostí k delikvenci. Podobně také trávení času s kamarády zvyšuje pravděpodobnost delikventního jednání (OR = 1,56 pro

1 až 3 kamarády; OR = 1,47 pro 4 a více kamarádů). V tomto ohledu však může být důležitá, jakými kamarády se dítě obklopuje. Větší počet delikventních kamarádů a členství v gangu znamenají vyšší pravděpodobnost delikvence. Potvrzuje se také negativní vliv rizikového trávení volného času. V našem případě jde o provozování nezákonných věcí a pití alkoholu nebo užívání drog. Z ostatních proměnných jmenujme například značný vliv záškoláctví (OR = 1,69), které pravděpodobně poskytuje prostor a příležitost pro páchaní nezákonných věcí, nebo pohlaví jedince (OR = 1,71). Nepřekvapí, že náchylnější k delikvenci jsou chlapci.

Závěry

Výzkumy zabývající se delikvencí mládeže poukázaly na fakt, že životní styl jedince může do značné míry ovlivnit míru jeho angažovanosti v delikventním chování (Wikström & Butterworth, 2006). Důležitou roli nehraje pouze to, s kým tráví dítě většinu svého volného času, ale také jakým aktivitám se v rámci tohoto času věnuje a jakými kamarády se obklopuje. Ukazuje se například, že čas strávený s rodinou snižuje pravděpodobnost páchaní delikventních činů. Jak ale dokládají výsledky druhé a třetí vlny výzkumu ISRD, těžiště trávení volného času se v průběhu posledních let přesunulo od rodiny ke skupinám kamarádů.

Mladí lidé se ve svém volném čase věnují rozličným aktivitám. Provozují sport, plní si školní povinnosti nebo se věnují umělecké činnosti. Orientace na kamarády nicméně zvyšuje pravděpodobnost, že se bude jedinec angažovat v rizikových aktivitách, jako jsou trávení času na veřejných místech, provádění nějakých zakázaných (nelegálních) věcí, pití alkoholu a užívání drog nebo obtěžování lidí jen tak pro zábavu. Výsledky naší studie poukazují na pozitivní vztah mezi zapojením do zmíněných rizikových aktivit a počtem delikventních kamarádů, stejně jako na zvyšující se šance, že se bude jedinec angažovat v páchaní delikventní činnosti tehdy, pokud je v kontaktu s nějakými delikventními kamarády. Naopak rodina představuje v souvislosti s delikvencí dítěte důležitý protektivní faktor. Ačkoli se rodinná pouta během období adolescence částečně oslabují, rodičovská kontrola je i nadále důležitá

(Steketee, 2012). Pokud rodiče vědí, kde dítě tráví svůj volný čas, co dělá a s kým, příležitosti k páchaní delikventních skutků jsou limitovány.

Část kapitoly jsme věnovali delikventním skupinám mládeže, které byly prostřednictvím definice skupiny Eurogang zkoumány jak v druhé, tak třetí vlně ISRD. Mluvíme o gangzích, jako lepší označení se nicméně zdá právě použití problémové nebo delikventní mládežnické skupiny (srov. Gatti, Haymoz & Schadee, 2011). Ačkoli se ukazuje, že se proti ostatním respondentům vyznačují nízkou sebekontrolou, spíše pocházejí z neúplných rodin a častěji chodí za školu, což jim dává více příležitosti k páchaní delikventních činností (na nižší kontrolu ze strany rodičů může poukazovat i fakt, že se častěji než ostatní respondenti zapojují do rizikových aktivit), v případě vztahu dítěte a rodičů a školního prospěchu nejsou rozdíly tak markantní.

Regresní model rovněž dokládá existenci vlivu životního stylu, tedy způsobu trávení volného času, provozování rizikových aktivit a delikventních kamarádů, na delikvenci, a to ve smyslu, který byl naznačen v předešlých bivariačních analýzách. Proměnné, kterými zmíněný životní styl měříme, zůstávají statisticky významné i tehdy, pokud kontrolujeme proměnné týkající se rodiny, školy, ale také individuálních charakteristik, jako jsou pohlaví, věk nebo sebekontrola respondenta. To dokazuje jejich význam pro studium a prevenci delikvence mládeže.